Podrijetlo Hrvata u udžbenicima povijesti od 1945. do danas

Krpanić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:641556

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Diplomski rad

PODRIJETLO HRVATA U UDŽBENICIMA POVIJESTI OD 1945. GODINE DO DANAS

Studentica: Ivana Krpanić

Mentor: prof. dr. sc. Neven Budak

Zagreb, 2020./2021.

Sadržaj:

Uvod 3
Podrijetlo Hrvata 6
Izvori za proučavanje podrijetla Hrvata 7
Historiografija o podrijetlu Hrvata od 1945. do danas 9
Uloga nastave povijesti 17
Politika povijesti 17
Uloga povjesničara 18
Nastavni planovi, programi i kurikulum 20
Udžbenici povijesti od 1945. godine do danas 34
Pregled udžbenika 35
Teorijska podloga analize udžbenika 35
Autori i izdavačke kuće 37
Analiza udžbenika 38
Zaključak 53
Sažetak na engleskom jeziku 56
Prilozi 57
Bibliografija 59

Uvod

Analizirajući prikaz podrijetla Hrvata u udžbenicima povijesti od 1945. godine do danas, radom se nastoji prikazati kakva je bila politika obrazovanja i nastava povijesti u odabranome razdoblju. Cilj je rada prikazom i komparativnom analizom udžbenika povijesti, nastavnih planova, programa i kurikuluma od ranijih razdoblja socijalističke Jugoslavije do danas utvrditi u kojoj mjeri političke okolnosti, ideološka orijentacija i razvoj historijske znanosti utječu na pisanje o porijeklu Hrvata u udžbenicima povijesti. Upravo je podrijetlo Hrvata tema koja je oduvijek bila predmetom posebnoga državnog interesa kojom se djelovalo na stvaranju zajedništva ili isticanju posebnosti. Ta je specifičnost čini izvanrednom za analizu povijesnih promjena. Rad će odgovoriti na pitanja kako se pristupalo obradi teme u pojedinim razdobljima, koje su teorije bili najzastupljenije, koje se teorije nisu obrađivale. Raščlamba će pokazati događaju li se promjene u prikazu podrijetla Hrvata nakon raspada socijalističke Jugoslave te kakve su one bile ako do njih dolazi. Također, analiza će pokazati prate li udžbenici smjernice zadane školskim dokumentima. Početke pretpostavke rada su da utjecaj politike i ideologije na nastavu povijesti postoji te da raspadom socijalističke Jugoslavije dolazi do promjene prikaza podrijetla Hrvata u udžbenicima povijesti. Odnosno, za pretpostaviti je kako za vrijeme socijalističke Jugoslavije prevladava slavenska teorija, a nakon njenog raspada neslavenske. Pretpostavka je i da udžbenici ne prate razvoj historiografije.

Prilikom odabira udžbenika za vrijeme socijalističke Jugoslavije okosnicu predstavljaju tada novoizdani nastavni planovi i programi s čijim izdavanjem dolazi do promjene školskog sustava i udžbenika. Kriterij za odabir udžbenika iz vremena Republike Hrvatske su rang-liste najzastupljenijih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, danas Ministarstva znanosti i obrazovanja.[1]

Teorijska podloga rada zasniva se na kvalitativnim i kvantitativnim pristupima analizi udžbenika, programa, planova i kurikuluma izdvojenih prema *UNESCO Priručniku za istraživanje i reviziju udžbenika* autora Falka Pingela.[2] Pod kvantitativnim tehnikama podrazumijeva se analiza određenih aspekata teksta, primjerice učestalost, prostor i mjesto koje tekst zauzima. Takvim istraživanjima mjerit će se koliko često se određene riječi, imena ili

[1] Konačne liste odabranih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava prema odabiru stručnih aktiva u osnovnim i srednjim školama, https://mzo.gov.hr/vijesti/konacne-liste-odabranih-udzbenika-i-pripadajucih-dopunskih-nastavnih-sredstava-prema-odabiru-strucnih-aktiva-u-osnovnim-i-srednjim-skolama/1031, 08.01.2021.

[2] Falk Pingel, *UNESCO Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika*, prev. Marko Fančović ,Zagreb: Profil, 2000.

godine ponavljaju u tekstu ili koliko je mjesta u tekstovima posvećeno određenoj teoriji o podrijetlu Hrvata. Kvantitativne tehnike omogućavaju istraživanja na velikim uzorcima, ali im je nedostatak to što ne pružaju nikakve informacije o različitim tumačenjima i vrijednostima unutar sadržaja, zbog čega je nužno koristiti i kvalitativne tehnike. Kvalitativne tehnike analize ulaze u dubinu sadržaja i govore o načinu na koji je određena informacija prikazana unutar teksta čime se određuju temeljne vrijednosti određenog razdoblja.

Analizom udžbenika povijesti do sada su se bavili brojni povjesničari. Primjerice, Snježana Koren u djelu *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*[3] prikazuje kome je bilo namijenjeno obrazovanje i odgoj te koje su promjene i kontinuiteti jugoslavenskog obrazovanja, Magdalena Najbar Agičić i Damir Agičić u *Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba* [4] analiziraju stanje u nastavi povijesti i udžbenicima povijesti u Republici Hrvatskoj u devedesetima. Također, analiza udžbenika popularna je tema kao izbor za diplomski rad naročito kod studenata nastavničkih smjerova. *Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20. stoljeću* Nine Katavić[5], *Prikaz vladara X. i XI. stoljeća u hrvatskim udžbenicima povijesti od početka 20 stoljeća do danas* Nikoline Jurković[6] neki su od radova kojima je cilj bio prikazati utjecaj društveno-političkih promjena na odgojno-obrazovni sustav. Građu koja će biti analizirana moguće je pronaći u fondu Hrvatskog školskog muzeja, Nacionalne i sveučilišne knjižnice i Knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Valja uzeti u obzir kako hrvatska školska povijest još uvijek predstavlja relativno neistraženi dio povijesne znanosti. Prilikom analize udžbenika uglavnom se analizirala tematika dvadesetog stoljeća, dok je ona srednjovjekovna razmjerno neistražena. Stoga će ovaj rad, s fokusom na srednjovjekovnu temu, nastojati pridonijeti rasvjetljavanju dosad netaknutih područja razvoja nastave povijesti.

Strukturno će rad biti podijeljen na uvod, tri tematski različita poglavlja naknadno podijeljena na potpoglavlja te zaključni dio u kojemu će biti izneseni rezultati istraživanja. Prvo će poglavlje donijeti pregled razvoja historiografije o podrijetlu Hrvata od 1945. godine do

[3] Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija,* Zagreb: Srednja Europa, 2012.
[4] Magdalena Najbar-Agičić i Damir Agičić. „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba.“ U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, Zagreb: Alinea, 2006.
[5] Nina Katavić, „Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20. stoljeću“ (diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2013).
[6] Nikolina Jurković, *Prikaz vladara X. i XI. stoljeća u hrvatskim udžbenicima povijesti od početka 20. stoljeća do danas* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2018).

danas, drugo analizu nastavnih planova, programa i kurikuluma, a treće analizu srednjoškolskih i osnovnoškolskih udžbenika.

Podrijetlo Hrvata

„*Izražavajući tisućljetnu nacionalnu samobitnost i državnu opstojnost hrvatskoga naroda, potvrđenu slijedom ukupnoga povijesnoga zbivanja u različitim državnim oblicima te održanjem i razvitkom državotvorne misli o povijesnom pravu hrvatskoga naroda na punu državnu suverenost, što se očitovalo:*

– u stvaranju hrvatskih kneževina u VII. stoljeću;

– u srednjovjekovnoj samostalnoj državi Hrvatskoj utemeljenoj u IX. stoljeću…"[7]

Iako se Ustav ne dotiče pitanja podrijetla Hrvata, nedvojbeno je moguće iščitati kako su autori bili mišljenja da su Hrvati stvarali kneževine i nastanjivali hrvatske prostore još u 7. stoljeću. Citat iz Ustava, oprečan većini trenutnih rasprava u profesionalnim povjesničarskim krugovima, dokaz je važnosti teme podrijetla Hrvata u javnom životu Republike Hrvatske. Međutim, svrha rada nije odrediti podrijetlo Hrvata, niti zaključiti koja je od teorija o podrijetlu Hrvata ispravna, već utvrditi zašto se i kakva kolektivna svijest nastojala stvoriti različitim prikazima podrijetla Hrvata od početaka socijalističke Jugoslavije do danas, zbog čega o „ispravnosti" neće biti daljnje diskusije. Slijedi sažeti i u glavnim crtama izloženi pregled historiografije i pojedinih teorija ponajviše zasnovan na djelu Nevena Budaka *Hrvatska povijest od 550. do 1100.* s ciljem stvaranja slike o promjenama i kontinuitetu proučavanja podrijetla Hrvata. Također, zbog toga što u udžbenicima nije važno samo ono što je uključeno, već i ono što je iz njih isključeno, neke od teorija koje će biti predstavljene neće biti zastupljene u udžbenicima. Razvoju historiografije nije posvećeno više prostora i zbog „tromosti", odnosno otpornosti udžbenika na dosege znanstvene historiografije. [8]

[7] Preuzeto iz: *Ustav Republike Hrvatske*, Narodne novine broj 85. od 09.07.2010. – pročišćeni tekst: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html, (20.12.2020.)
[8] Stefano Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, Zagreb, 2009, 184.

Izvori za proučavanje podrijetla Hrvata

Najstarije zapise o podrijetlu Hrvata nalazimo u 30. i 31. poglavlju djela *De administrando imperio* ili *O upravljanju carstvom* bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta iz 10. stoljeća.

„Hrvati su pak stanovali u ono vrijeme s onu stranu Bavarske, gdje su danas Bjelohrvati. Jedan od njihovih rodova, naime petoro braće, Klukas, i Lobelos, i Kosentzes, i Muhlo, i Hrobatos, i dvije sestre, Tuga i Vuga, odijelili su se od njih i došli zajedno sa svojim narodom u Dalmaciju i našli Avare u posjedu te pokrajine. Pošto su neko vrijeme međusobno ratovali, pobijedili su Hrvati; neke su od Avara poklali, a ostale prisilili da se pokore. Otada su u toj pokrajini zavladali Hrvati; i sada ima još u Hrvatskoj potomaka Avara i vidi im se da su Avari.

Ostali Hrvati ostali su pak blizu Franačke i nazivaju se danas Bjelohrvati ili Bijeli Hrvati te imaju svog vlastitog arhonta; a podložni su Otonu, velikomu kralju Franačke i Saske, nekršteni su i žive u tazbini i prijateljstvu s Mađarima.“[9]

Prema 30. poglavlju Hrvati su živjeli s one strane Bavarske gdje su u vrijeme nastanka teksta živjeli Bijeli Hrvati. Petorica braće i dvije sestre samoinicijativno su poveli Hrvate u Dalmaciju gdje su susreli Avare koje su dijelom ubili, a dijelom podložili svojoj vlasti. Nasuprot 30. poglavlju, 31. poglavlje ističe kako su Hrvati u Dalmaciju došli na poziv cara Heraklija kako bi iz nje protjerali Avare.[10]

„Tada su Hrvati na zapovijed cara Heraklija pograbili oružje, istjerali iz tih krajeva Avare i naselili se po naređenju cara Heraklija u zemlji Avara, gdje danas stanuju. A u to doba su Hrvati imali Porgina oca za vladara.“[11]

Druga dva izvora o podrijetlu Hrvata su *Historia Salonitama* splitskog kroničara Tome Arhiđakona te *Ljetopis popa Dukljanina*. U njima se Hrvati smatraju potomcima Gota. U *Ljetopisu popa Dukljanina* stoji:

[9] De administrando imperio- 30 glava, u: *Odabrani izvori hrvatske srednjovjekovne povijesti*: https://povijesni-izvori.webnode.hr/de-administrando-imperio-30-glava/ (16.02.2021.)
[10] Budak, 2018, 88.
[11] De administrando imperio- 31.glava, u: Odabrani izvori hrvatske srednjovjekovne povijesti: https://povijesni-izvori.webnode.hr/de-administrando-imperio-31-glava/ (16.02.2021.)

„Dok je u gradu Konstantinopolu vladao car Anastazije, koji bješe sebe i mnogo druge okaljao Eutihijevom herezom, a na rimskoj stolici sjedio papa Gelazije - u to doba proslaviše se u Italiji velikom svetošću German kapuanski biskup, i Sabin biskup stolice kanusinske, i časni muž Benedikt sa brda Cassina - pojavi se sa sjevernih strana narod, koji se zvahu Gotima; bio je to divlji i neukroćen narod, kojemu su bila na čelu tri brata, sinovi kralja Svevlada, kojima su ova imena: prvome Brus, drugome Totila, a trećemu Ostroilo.“[12]

Za postanak određenih neslavenskih teorija o podrijetlu Hrvata od velike je važnosti pronalazak ploča iz 2 i 3. stoljeća s natpisom *ΧΟΡΟΑΘΟΣ*, odnosno *Horoathos*, 1890. godine u ruševinama grčke kolonije Tanais na ušću Dona. [13]

Promišljanje podrijetla Hrvata ne bi bilo moguće bez materijalnih dokaza, a njihovoj analizi posebno se posvetio Džino. On je ponajviše na temelju grobova, priloga u njima, načinu i mjestu ukopa nastojao odrediti kada dolazi do prekida antičke tradicije i rađanja novog etnika i religije. Groblja s kremacijom datirao je otprilike 650.- 700., ona s ukopavanjem i prilozima poput keramike, sitnog alata, noževa, britva, kremena u kraj 7. i 8. stoljeće, a groblja bez priloga od 9. Iako se groblja s prilozima mogu povezati s poganskim običajima, a prestanak stavljanja priloga s kristijanizacijom Slavena, odnosno Hrvata, Džino tome nije pridao neki poseban značaj. Smatra kako Crkva nije nadzirala ukope do karolinške ekspanzije, čak iako je kršćanstvo već bilo prisutno među stanovništvom. Groblja je stoga podijelio na ona pretkarolinška i karolinška. Pretkarolinška groblja su ona u kojima nema konjske opreme i karolinškog oružja, a karolinška ona u kojima ima. Karolinška groblja javljaju se od kraja 8. stoljeća. Na temelju toga zaključuje kako promjene vezane uz groblja nisu dokaz slavenskoga ili hrvatskog dolaska u Dalmaciju, niti nestanka starosjedilačkog stanovništva, već karolinške prisutnosti. Također, nema materijalnih dokaza koji bi potvrdili doseljenje Slavena u 7. stoljeću. Slavenske migracije na temeljenu nedostatka materijalnih dokaza Džino je opisao kao migracije manjih skupina, a ne kao masovne migracije kao što je to često slučaj. Smatra kako dolazak manjih skupina naroda nije uzrokovao nestajanje starosjedilačkog stanovništva, a nije

[12] „Povijest Langobarda i Goti u Panoniji i Dalmaciji u spisu Ljetopisa Popa Dukljanina“, u: Odabrani izvori hrvatske srednjovjekovne povijesti: https://povijesni-izvori.webnode.hr/povijest-langobarda-i-goti-u-panoniji-i-dalmaciji-u-spisu-ljetopisa-popa-dukljanina/ (16.02.2021.)
[13] Isto, 92-93.

odbacio ni mogućnost da se radilo o planskoj franačkoj kolonizaciji depopulariziranih krajeva.[14]

Historiografija o podrijetlu Hrvata od 1945. do danas

Detaljan pregled razvoja hrvatske historiografije o podrijetlu Hrvata iznijeli su Budak i Džino. Džino u poglavlju *Croat Origins in the Croatian Imagination* djela *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*[15], a Budak u poglavlju *Teorije o podrijetlu Hrvata* djela *Hrvatska povijest od 550. do 1100*[16]. Po uzoru na ta poglavlja slijedi pregled historiografije od renesanse do danas.

Od renesanse postoji stajalište kako su Hrvati i Južni Slaveni domorodačko stanovništvo Ilirika. S pojavom ilirskog nacionalnog pokreta u ranom 19. stoljeću takva teorija postaje općeprihvaćena, iako Ivan Lučić u 17. stoljeću u djelu *De Regno Dalmatiae et Crotiae* iznosi novu teoriju po kojoj su Hrvati bili jedno od slavenskih plemena koje se proširilo Balkanskim poluotokom s područja Poljske u 7. stoljeću za vrijeme vladavine cara Heraklija. Franjo Rački i Vatroslav Jagić kasnije su razradili ideje tih dviju teorija. Tvrdnja da su Hrvati i Srbi zajednički naselili Balkan podudarala se s idejama jugoslavenstva i panslavizma koje su se rađale u intelektualnim i političkim krugovima okupljenim oko Josipa Jurja Strossmayera, a kasnije je takav povijesni okvir pristajao novoosnovanoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, osnovanoj 1918. Ferdo Šišić uključio je ideje Račkoga u svoje djelo *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* koje se smatra prvim znanstvenim djelom hrvatske historiografije, ali je istaknuo kako su Hrvati posebna slavenska skupina. On je istaknuo kako Južni Slaveni u početku nisu bili jedinstvena skupina s istim ciljem, već skupina plemena koja su postepeno naseljavala današnji prostor[17]. Gotska teorija o podrijetlu Hrvata počiva na srednjovjekovnom stereotipu prema kojem su sve migrantske skupine Goti, a javlja se u *Libellus Gotorum* i kod Tome Arhiđakona. Na popularnosti dobiva onda kada se hrvatski identitet trebao odvojiti od

[14] Danijel Džino, Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia, Leiden/Boston, 2010: 118-154.
[15] Džino, 2010.
[16] Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100*, Zagreb, 2018.
[17] Ferdo, Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918., Zagreb 1920.

slavenskoga, posebno srpskoga, u vrijeme Kraljevine Jugoslavije nakon uvođenja diktature 1929. kada postaje jedno od sredstava u borbi za ostvarenje političkih prava. Nakon otkrića dvaju natpisa iz Tanaisa krajem 19. stoljeća na popularnosti dobiva i iranska teorija, a u prilog joj je išlo i perzijsko tumačenje imena Hrvat od strane lingvista.[18]

Od 1945. možemo pratiti smanjenje interesa za teorije o podrijetlu Hrvata i orijentaciju k vremenu doseljenja Hrvata, a jedan od razloga tome leži u nepostojanju novih istraživačkih pristupa toj temi. Slovenski povjesničar Bogo Grafenauer tada iznosi tezu o dvostrukoj seobi Hrvata, koja je u opreci s dotadašnjim shvaćanjem seobe slavenskih naroda.[19]

Sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća Lujo Margetić i poslije Nada Klaić povezuju pojavu Hrvata sa zbivanjima vezanim uz kraj Avarskog Kaganata i franačkim širenjem u kasnom 8. i ranom 9. stoljeću, a ne sa slavenskim migracijama u 6. i 7. Margetić je doseljenje Hrvata smjestio krajem 8. stoljeća i smatrao je da ga treba povezati s franačkim ratom protiv Avara. Pritom je doseljenje Hrvata opisao kao doseljenje manjih hrvatskih četa, a ne cijelog naroda. Iako povijesna vrela lako mogu potvrditi takvu konstataciju budući da se Hrvati u izvorima spominju tek od 9. stoljeća, ubrzo je odustao od svoje teorije jer za nju nije pronašao dokaze u franačkim vrelima s početka 9. stoljeća. Nakon što je odustao od te teorije iznio je novu tezu prema kojoj je oko 630. došlo do obračuna u Avarskom Kaganatu u kojem je probizantska elita osvojila vlast. Probizantskoj eliti u pomoć je došlo vojno pleme *Hrovati*. Njima u čast nova kaganatska vlast preuzela je ime Hrvatska. Nakon što je Karlo Veliki pokorio Avare potomci vojnih četa Hrovata zadržali su se na rubovima nekadašnjeg avarskog carstva. Margetićeva teorija svoje pobornike pronalazi još i danas, a počiva na velikom broju franačkog oružja iz 9. stoljeća pronađenog u Dalmaciji i prvim spomenima Hrvata koji datiraju iz tog vremena.[20]

Osamdesetih godina ponovno se javlja zanimanje za pitanje podrijetla Hrvata, a kao vodeća povjesničarka ističe se Nada Klaić koja preispituje dotadašnju historiografiju i dolazi do novih promišljanja na temelju ponovne analize izvorne građe. Prihvaća Margetićevo datiranje seobe, ali iznosi tezu o seobi Hrvata iz Dalmacije prema sjeveru za koju ne dobiva potporu iz znanstvenih krugova. Bijelu je Hrvatsku locirala u Liku, a specifična je i po tome

[18] Džino, 2010, 14- 31.
[19] Budak, 2018.
[20] Lujo Margetić, „Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata“, *Zbornik Historijskog zavoda JAZU* 8, Zagreb, 1977., 5 – 88.

što je smatrala da su Avali vladali Slavenima.[21] Devedesetih godina kod nekih se javlja potreba za isticanjem posebnosti Hrvata naspram ostalih južnih Slavena pa ne čudi ponovna pojava interesa za iransku i autohtonu teoriju.

Danas se svojim radovima o podrijetlu Hrvata ističu Budak i Džino. Oba autora smatraju kako je potrebno uočiti što je sve s političke, kulturološke i ideološke strane utjecalo na prijašnje interpretacije. Kako bi to postigli autori ponovno analiziraju sve izvore, a njihove se spoznaje u mnogočemu razlikuju od prijašnjih. Budak smatra kako se podrijetlo Hrvata može znanstveno istraživati tek od pojave prvih pisanih izvora o njima. Ne odbacuje slavensko podrijetlo Hrvata/Slavena koji su naselili prostor Dalmacije, ali u isto vrijeme napominje i važnost starosjedilačkog romaniziranog stanovništva i drugih plemena koja su dolazila u doticaj s Hrvatima. Džino pak pitanje doseljenja Hrvata na dalmatinsko područje smatra nevažnim, a važnost pridaje promjenama identiteta doseljenog stanovništva i starosjedioca koji su prihvatili slavenski identitet. Također, oba autora u obzir uzimaju i nove interpretacije svojih suvremenika pa tako Budak u svojim djelima prostor posvećuje Florinu Curtu koji stvaranje slavenskog identiteta pripisuje bizantskim piscima iz 6. stoljeća koji se tada susreću s provalama raznih naroda preko Dunava. [22]

Usprkos brojnim i višestoljetnim pokušajima razrješenja pitanja podrijetla Hrvata, do danas nije određeno jedinstveno i potpuno prihvaćeno tumačenje koje bi na jakim znanstvenim temeljima razriješilo problem podrijetla. Kao što ističu povjesničari, probleme predstavljaju nedostatak pisanih izvora i nedovoljno arheoloških istraživanja. Takvo stanje pogodovalo je nastanku brojnih teorija koje su nužno vezane uz ideologiju i političke okolnosti vremena u kojem nastaju te kojima se nastojalo djelovati na stvaranju ili negiranju posebnosti Hrvata u odnosu na susjedne Slavene.[23]

Iako postoje brojne teorije, za potrebe rada ukratko će biti prikazane one najraširenije i najpoznatije: slavenska teorija, iranska teorija, gotska teorija te ona najnovija po kojoj Hrvati kao etnos nastaju tek u Dalmaciji. Može se pretpostaviti kako je u promatranome razdoblju, od 1945. godine do danas, najzastupljenija bila slavenska teorija – u vrijeme socijalističke Jugoslavije slavenska teorija koja naglašava jedinstvo svih južnih Slavena, a pred raspad

21 Neven Budak, „Nada Klaić, Vinodol od antičkih vremena do knezova Krčkih i Vinodolskog zakona“, Posebna izdanja Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 9, Pazin-Rijeka 1988, 143 str.." Radovi 21, br. 1 (1988): 252-255.
22 Isto.
23 Neven Budak, „Teorije o podrijetlu“, u: Zrinka Nikolić Jakus (ur.) *Hrvatske zemlje u ranom srednjem vijeku*, 2015,79.

socijalističke Jugoslavije i u vrijeme samostalne Republike Hrvatske slavenska teorija koja naglašava posebnost Hrvata.

Slavenska teorija, odnosno slavenske teorije – budući da je moguće razlikovati kroatistički slavizam i južnoslavenski slavizam – uvjerljivo su najraširenije i najpopularnije teorije o podrijetlu, kako u znanstvenim krugovima tako i u laičkim. Obje teorije, dakako, jedinstvene su u prihvaćanju slavenskog podrijetla Hrvata. Temelje se na odrazu suvremenog etničkog stanja i tumačenju *De administranda imperio, Historije salonitane* te *Ljetopisa popa Dukljanina* i filologiji.[24]

Osim najsugestivnijih znanstvenih temelja, slavenske teorije omogućavale su idealnu političku podlogu za stvaranje jedinstvene jugoslavenske države. Međutim, nedostatak povijesnih izvora, arheoloških istraživanja te neusuglašenost povjesničara pojedinih nacija ostavio je prostora za isticanje partikularnosti. Na popularnosti tako s vremenom sve više dobivaju politički potaknute teorije posebnosti Srba, a kasnije i Hrvata unutar jugoslavenskog jedinstva. U udžbenicima povijesti koji su korišteni u hrvatskim osnovnim i srednjim školama stoga možemo pratiti trend postupne zamjene teorije čistog slavenskog podrijetla s teorijom kroatističkog podrijetla, no o tome će više biti riječ u zasebnom poglavlju.

U 19. stoljeću Franjo Rački razradio je teoriju kako su Hrvati naselili prostor hrvatske zajedno s ostalim Slavenima koji su se s vremenom odvojili i formirali vlastite zajednice. Rački je naglašavao zajedništvo južnih Slavena koje se očituje u jedinstvu kulture i jezika, kojem Hrvati neizbježno pripadaju te bez kojeg hrvatski identitet ne može postojati. Na razvoj njegove teorije uvelike je utjecala tadašnja politička situacija zbog koje je bilo važno stvoriti jaku jedinstvenu južnoslavensku branu protiv prijetnje germanizacije. Razvoj slavenske teorije o podrijetlu omogućio mu je stvaranje cijele ideologije i poticanje južnoslavenskog jedinstva. Smatrao je kako su Hrvati i Srbi doselili već kao izgrađeni narodi, a dokaze za to pronašao je u dijelovima *De administranda imepria* u kojima se ističe da su Hrvati i Srbi još u pradomovini bili dva različita naroda i susjedi. Pradomovinu južnih Slavena smjestio je u područje gornje Visle i Dnjestra te tvrdio kako su Slaveni na područje Hrvatske došli u 6. ili početkom 7. stoljeća. Hrvati i Srbi dodatno se odjeljuju u više etnogenetskih jezgara s porastom njihove političke i vojne moći te započinju samostalan razvoj. Vjekoslav Klaić, također važan u formiranju slavenske teorije, naglašava ratnički karakter Hrvata, koji su oružjem osvojili nova područja. Nakon poraza Avara pod Carigradom 626. godine, Slaveni iskorištavaju slabost

[24] Isto,79-80.

Avara, bune se i osnivaju državu koja se moguće nazvala po najhrabrijem plemenu Velika ili Bijela Hrvatska. U slavenskoj teoriji svi elementi postanka koji se mogu smatrati neslavenskima objašnjavali su se utjecajem ostalih plemena te romanskog starosjedilačkog stanovništva koje su Hrvati pri dolasku asimilirali.[25]

Kod teorija valja spomenuti i najpoznatiju legendu o petero braće i dvije sestre koji dovode Slavene/Hrvate u Dalmaciju te čija zajednica prerasta u hrvatski narod. Simbolika broja sedam i simboličan mučan put do nove domovine tipičan je primjer naracije pomoću koje brojni narodi nastoje opisati svoje podrijetlo.[26]

Nakon pronalaska Tanaiskih ploča Aleksej I. Sobolevski stvorio je iransku teoriju o podrijetlu Hrvata, a njeni najgorljiviji zastupnici bili su Ljudmil Hauptmann i Stjepan Krizin Sakač. Osim pločica sa zapisanim imenom ***Horoathos***, razvoju teorije doprinijeli su i sličnost hrvatskog imena s današnjom afganistanskom pokrajinom *Haravatijom*, sličnost hrvatske ranosrednjovjekovne arhitekture sa sasanidskom, vjerovanje kako je u teologiji Crkve bosanske moguće pronaći dualističko vjerovanje po uzoru na zoroastrizam, ali i filolozi koji ime Hrvat predstavljaju kao iransko.[27]

Iranska teorija Hrvate vidi kao iransko pleme koje je tijekom svoje seobe prema Europi poprimilo slavenska obilježja. Po otkriću ploča držalo se kako su Slaveni u svojim pohodima ili selidbama došli do obala Crnog mora te tamo bili asimilirani od strane iranskih plemena. Međutim, naknadnom analizom utvrđeno je da imena zapisana na pločama nisu slavenska, već iranska te se rađa iranska teorija o podrijetlu Hrvata, odnosno javljaju se pristaše koje tvrde kako su Hrvati bili jedno od iranskih plemena. Nije upitno da su ploče najstariji nalaz zapisa koji je moguće povezati s hrvatskim narodim imenom, no pitanje koje se postavlja je: može li se na temelju toga odrediti podrijetlo Hrvata? Pojedini istraživači iransku teoriju koriste isključivo kako bi opisali etnonim, ali ne i etničko srodstvo Hrvata, dok je drugi koriste za potpuno razjašnjene podrijetla. Iranska teorija, kao i ostale neslavenske teorije, atraktivne su za određene ideološko-političke grupacije koje neslavenskim podrijetlom Hrvata nastoje istaknuti posebnost u odnosu na ostale jugoslavenske narode.[28] Moguće je pretpostaviti kako

[25]Radoslav, Katičić, „Porijeklo Hrvata kao znanstveni problem“ *Scientia Yugoslavica 16* (1990): 207-216.
[26] Budak, 2018, 95.
[27] Isto, 98.
[28] Gluhak, „Ime, podrijetlo i jezik Hrvata“, u: Franjo Šanjek (ur.) *Povijest Hrvata: Srednji vijek*, 2003,40.

će se iranska teorija pojaviti u udžbenicima nakon osamostaljenja Hrvatske, dok u jugoslavenskim udžbenicima to neće biti slučaj.

Zbog nedostatka dokaza o iranskom podrijetlu Hrvata koji bi afirmirali tezu i dokazali povijesni slijed i razvoj, unutar iranske teorije javljaju se brojne nedovoljno dokazima potkrijepljene pretpostavke. Ljudmil Hauptmann vjeruje kako su hrvatska plemena iranskog podrijetla koja su svoja iranska sjedišta napustila nakon provale Huna 375. godine nakon čega su se slavenizirala zajedno sa Srbima, Česima, Andima i Kasakima. Na području gornje Visle stvorila su Bijelu Hrvatsku koju su uništili Avari 560. godine te su zbog avarske provale plemena odselila na jug.[29]

Gotsku je teoriju oblikovao Ludwik Gumplowicz koji iznosi tezu kako Slaveni u ono doba nisu bili sposobni stvoriti vlastitu državu zbog čega Hrvati moraju biti Goti koji su se nametnuli zatečenim Slavenima na području današnje Hrvatske. Odnosno, smatrao je da su Hrvati slavenizirani Goti, koji su ovladali Slavenima još u Galiciji. Potkrepljenje svoje teorije pronašao je u djelu Tome Arhiđakona koji Hrvate naziva i Gotima. Međutim, izjednačavanje naziva Hrvati s nazivom Goti posljedica je Tomine naobrazbe i nepoznavanja prilika u doba doseljavanja Slavena i Hrvata, a ne odraz stvarne ranosrednjovjekovne terminologije.[30]

Gotska teorija rađa se dakle zbog pogrešne interpretacije djela. Tijekom pisanja *Povijest salonitanskih i splitskih nadbiskupa* Toma Arhiđakon nije mogao posjedovati relevantne dokumente pa je to nadopunjavao pretpostavkama. Znao je da su Goti boravili na ovim područjima u petom i šestom stoljeću, ali o Slavenima nije znao gotovo ništa. Također, poistovjećivanje Hrvata s Gotima rezultat je Arhiđakonove nesnošljivosti prema stanovnicima zaleđa koju je kao Splićanin pokazivao. Smatrao ih je potomcima Gota koji su uništili Salonu. Ni u vremenu kada je nastala gotska teorija nije bila naširoko prihvaćena, a na popularnosti dobiva u vrijeme NDH kada ju Ante Pavelić osobno promovira. Nakon uspostave socijalističke Jugoslavije gotska teorija najviše je osporavana, a razlog tome je i što je se poistovjećuje s ustaškom ideologijom, iako je nastala prije nje.[31] Zbog toga se može pretpostaviti kako neće biti zastupljena u jugoslavenskim udžbenicima.

[29] Budak, 2018, 99.
[30] Isto.
[31] Mario Jareb, „Jesu li Hrvati postali Goti? Odnos ustaša i vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema neslavenskim teorijama o podrijetlu Hrvata“, *Časopis za suvremenu povijest, god.40., br. 3*, 2008, 869.-882.

Ukratko, slavenska teorija zasnovana na jezičnoj pripadnosti, običajima, vjerskim prikazima svijeta i usmenoj tradiciji Hrvate vidi kao stanovništvo koje se u 7. ili 8. stoljeću naselilo u nekadašnju rimsku Dalmaciju i južnu Panoniju. Iranska teorija zasnovana na lingvističkim i onomastičkim izvorima izvorište Hrvata traži u prostoru između Crnog mora i Kavkaza ili pak na granici današnjeg Irana i Afganistana. Gotska teorija drži kako su Hrvati Goti koji su se naknadno slavenizirali. Postoje i brojne druge teorije poput avarske prema kojoj su Hrvati potomci posebnog sloja avarskih graničara te autohtone koja na temelju ostataka materijalne i duhovne kulture, ali i fizičkih karakteristika današnjeg stanovništva Hrvatske zaključuje da su Hrvati autohtono stanovništvo koje je nastanjivalo ovo područje prije dolaska Slavena.[32]

Najnovija mišljenja o pojavi hrvatskog etnosa u Dalmaciji u devetom ili desetom stoljeću iznose Budak i Džino.

Do sada se formiranje hrvatskog identiteta uglavnom tumačilo migracijom, od sedamdesetih je novina to što se ona nije smještala u 7., već u kraj 8. i početak 9. stoljeća. Za Džina je kod formiranja hrvatskog identiteta ključno karolinško širenje, prestanak postojanja Avarskog Kaganata i vraćanje bizantskog utjecaja na Jadran**.** Smatra kako je postanak hrvatskog identiteta omogućen nestankom avarskog kontinuuma i uspostavom novih modela moći u Dalmaciji temeljenih na društvenom i duhovnom sustavu Franačke, ali i starosjedilačkih regionalnih zajednica. Tvrdi kako se Hrvati naseljavaju pod karolinškim pokroviteljstvom što dokazuju nalazi karolinške vojničke opreme. Karolinški utjecaj povezuje se i s pitanjem pokrštenja Hrvata, budući da ga je franačka Crkva organizirala. Nedostatak pisanih izvora onemogućuje bolju potvrdu i razradu ove teorije. Franačka vrela koriste nazive Dalmatinci, Romani, Slaveni, ali ne spominju Hrvate. Džino napominje kako se Hrvati prvi put kao posebni identitet spominju u crkvenim spisima iz 925., u istoj godini kada papa Ivan X. titulira Tomislava kao *rex Chroatorum.* Bizantski izvori, na koje se također osvrće, prikazuju postojanje više različitih identiteta. Natpisi od 9. do 11. stoljeća kojima hrvatska elita sebe definira Hrvatima dokazi su na temelju koji zaključuje kako je hrvatski identitet bio identifikacija vladajuće skupine, dok je slavenski bio njegovo shvaćanje izvana.[33] Po uzoru na Budakov članak „Identities in Early Medieval Dalmatia (7th – 11th c.)“ Džino ističe kako se prvi spomen Hrvata pojavljuje sredinom 9. stoljeća u ispravi kneza Trpimira koja je sačuvana kao prerađeni prijepis iz 16. stoljeća. Dok se prvi datirani spomenik, greda i zabat oltarne

[32] Petrungaro, 2009, 23-24.
[33]Džino, 2010, 175- 219.

ograde s natpisom kneza Branimira iz Šopota, pojavljuje se sredinom druge polovice 9. stoljeća.[34]

Budak smatra da su Hrvati kao narod nastali na području antičke Dalmacije tijekom 9. stoljeća. Nepostojanje zapisa hrvatskog imena do darovnice kneza Trpimira, za njega je najočitiji dokaz pravilnosti ovakve interpretacije podrijetla Hrvata. Tvrditi da su Hrvati postojali prije nego što o njima imamo sačuvane zapise bilo bi metodološki pogrešno. Tijekom 9. stoljeća nastalo je nekoliko izvora koji opisuju stanje u antičkoj Dalmaciji, no nijedan od njih ne spominje hrvatsko ime, već se stanovništvo naziva Slavenima ili Dalmatincima. Od 10. se stoljeća ime Hrvati počinje spominjati u izvorima, a to se može povezati s jačanjem Hrvatske, konsolidiranjem vladajuće dinastije ili pak s povećanim zanimanjem stranih zemalja za Hrvate zbog njihove uloge u bugarsko-bizantskom sukobu. Pojava spomena hrvatskog imena u spisima morala je biti povezana i s oblikovanjem hrvatskog identiteta i njegovim širenjem na čitavo područje koje je elita kontrolirala. Budući da je taj teritorij bio franačko interesno područje, Franačka je utjecala na procese koji su se tamo zbivali. Antičku Dalmaciju organizirala je kao i ostale jedinice svoga carstva, a Hrvate regrutirala. Nakon slabljenja franačke nazočnosti stvorio se prostor za jačanje domaćih vladara. Trpimir I. legitimirao se kao knez Hrvata. Moguće je da se novo stanovništvo doseljeno između 600. i 800. pod franačkim utjecajem vezalo uz hrvatsku tradiciju, ali se ime Hrvati javlja tek kasnije jer je ta skupina bila malobrojna i tek jedna od njih nekoliko. Sa slabljenjem franačkog utjecaja dolazi do dinastičke borbe za vlast koja je rezultirala stvaranjem hrvatskog etnosa i kraljevstva budući da je nametanje vlasti zahtijevalo vojnu silu i ideologiju koja bi učvrstila legitimitet nove vlasti.[35]

[34] Neven Budak, Identities in Early Medieval Dalmatia (7th – 11th c.), u: *Franks, Northmen and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe,* ur. Ildar Garipzanov, Patrick Geary i Przemyslaw Urbanzcyk, Brepols, series Cursor mundi, volume 5, 2008., 223-241.
[35] Budak, 2018, 106-110.

Uloga nastave povijesti

Prilikom iščitavanja literature o ulozi predmeta Povijest od 1945. godine do danas opetovano susrećemo gotovo identične paradigme koje ulogu nastave povijesti opisuju kao političko sredstvo manipulacije koje ima za cilj kod djece stvoriti tada društveno prihvatljiv način mišljenja i djelovanja. Za vrijeme socijalističke Jugoslavije ističe se težnja za stvaranjem jugoslavenskog društva, u vrijeme samostalne Hrvatske isključivo hrvatskog. No, ako obrazovni sustav uistinu djeluje na djecu i kod njih razvija ideje *bratstva i jedinstva* ili ekskluzivno hrvatskog karaktera, koje se javljaju kao ključne u promatranome razdoblju, kako je moguće da uopće dolazi do velikih geopolitičkih promjena? Dokazuje li raspad Jugoslavije da uloga nastave povijesti nije bila stvaranje općeg kolektivnog sjećanja ili da vlast nije imala dovoljnu moć provesti takav plan? Kako bi se dobio odgovor na postavljeno pitanje slijedi definiranje pojma politike povijesti, uloge povjesničara te analiza nastavnih planova i programa.

Politika povijesti

Politika povijesti nova je istraživačka disciplina koja opisuje međuodnos politike i povijesti. Poznavanje tog odnosa važno je kako bi se odredilo progovara li kroz nastavu povijesti dominantna politička sila. U fokusu politike povijesti je analiza političko-legitimacijske funkcije različitih interpretacija povijesti, a njen cilj je odvojiti povijest od političkog utjecaja. Odnosno, politika povijesti raspravlja o tome kako politika postupa s poviješću, kako politika pojedinog doba upotrebljava povijest u svoje svrhe te koje su posljedice toga. Prvotno je pojam bio opterećen političkim nabojem i negativnim značenjima vezanim uz korištenje povijesti u političke svrhe. Potom se počeo koristiti kao analitička kategorija koja analizira državno uplitanje u historiografske prikaze i društvene konstrukcije pamćenja. U daljnjem razvoju definira se kao istraživačka tema koja problematizira političku dimenziju povijesti s naglaskom na ulogu političkih i društvenih elita koje imaju mogućnost stvaranja i tumačenja zajedničke prošlosti, pri čemu je dakle važan odnos između aktera i recipijenata politike povijesti. Valja naglasiti kako pritom nije najvažnije odrediti istinitost povijesnih činjenica, već dokučiti kako, zašto i zbog čega pojedini segmenti povijesti postaju

politički relevantni ili nerelevantni, a sve kako bi se osnažila svijest o tome kako je povijest sklona promjenama te da je referentna slika uvijek u sadašnjosti.[36]

Povezujući to s temom podrijetla Hrvata u udžbenicima ističem da je ovo rad o prikazima Hrvata u nastavnom predmetu Povijest, a ne o ispravnosti pojedinih teorija o podrijetlu Hrvata. Kada se prvi put susrećem s lekcijom o podrijetlu Hrvata u šestom razredu osnovne škole, djeca su gotovo neupućena, iako su prve informacije dobili već u 4. razredu osnovne škole na predmetu Priroda i društvo. Gotovo jedini izvor informacija za njih je udžbenik. Pomoću njega učenici stvaraju određene slike o vlastitom podrijetlu koje će kod većine ostati nepromijenjene tijekom cijeloga života, ako pretpostavimo da neće doći do nepredviđenih okolnosti koje bi mogle utjecati na promjenu geopolitičke situacije. Zbog toga je politika povijesti od neupitne važnosti za ovo istraživanje jer daje odgovor na pitanje kakva se to svijest i zašto nastoji stvoriti kod učenika isticanjem, prikrivanjem ili izostavljanjem pojedinih sadržaja u pojedinom razdoblju.

Politika povijesti između ostalog daje odgovor i na pitanja: koji to dijelovi povijesti mogu imati snažnu integrativnu funkciju, na koji se način neki povijesni događaj koristi u političke svrhe, tko odlučuje što je iz povijesti potrebno naglasiti ili izostaviti, kako se na recipijente može djelovati…. Na sva pitanja bit će odgovoreno u dijelovima o analizi prikaza podrijetla Hrvata u osnovnoškolskim i srednjoškolskim udžbenicima te analizi planova, programa i kurikuluma u razdoblju od 1945. godine od danas koji slijede.

Uloga povjesničara

Ne treba zanemariti ni ključnu figuru u stvaranju povijesti, povjesničara, budući da je on posrednik između vladajuće elite i recipijenata. Koja je njegova uloga u stvaranju iznova napisanih udžbenika povijesti? Na koji se način ta uloga mijenjala od 1945. godine do danas, ako se uopće mijenjala? Stefano Petrungaro opisao je tu ulogu u djelu iz 2009. godine *Pisati povijest iznova,* analizom dotada relevantnih objavljenih radova.

Povjesničar je selektor koji u svakom razdoblju odabire podobne podatke. Iz nacionalnih povijesti odabire one činjenice koje idu u prilog idejama koje su društveno prihvatljive. On

[36] Koren,2012, 9-16.

uklanja sve ono što može štetiti nacionalnim interesima i naglašava ono što im koristi. Pritom vodi računa da sve napisano izgleda novo, a u isto vrijeme poznato kako bi se kroz transformaciju povijesti ipak potvrdio kontinuitet. Isti likovi i događaji tako se prikazuju u drugačijem svjetlu, postaju manje ili više važni, zauzimaju različit broj stranica u udžbenicima, ponekad mijenjaju i vlastiti identitet pa su tako u vrijeme socijalističke Jugoslavije gorljivi zagovornici jugoslavenstva, a nakon devedesetih hrvatski domoljubi. Od povjesničara se traži da pojedine teme u potpunosti izostave iz udžbenika čime se može stvoriti praznina u sjećanjima masa, a paradoksalno je što upravo povjesničari ponovno vraćaju i obrađuju takve teme u znanstvenim i javnim raspravama.[37]

Nakon Drugog svjetskog rata, Komunistička partija Jugoslavije imala je praktički neograničenu moć u državi što joj je omogućilo da kontrolira školstvo. Država je trebala stvoriti jedinstveni nacionalni identitet koji bi počivao na konceptima kontinuiteta i jedinstva, a povjesničari su bili ti koji su to trebali ostvariti. Nakon raspada Jugoslavije povjesničari koji su stvarali jugoslavenski identitet sada dobivaju zadaću da u ime osjećaja građanske i moralne odgovornosti propagiraju ideje samostalne hrvatske nacije čija se izvornost temelji na konceptima kontinuiteta i jedinstva. Tema podrijetla Slavena/Hrvata pritom je bila od ključne važnosti.[38]

Ovdje valja razlikovati i uočiti nesrazmjer između razvoja povijesne znanosti i udžbeničke povijesti, odnosno povjesničarevog rada u znanstvenim krugovima i njegovog angažmana prilikom pisanja udžbenika. U prethodnom poglavlju posvećenom razvoju historiografije mogu se uočiti promjene u znanstvenoj historiografiji, ali do udžbenika povijesti te promjene gotovo i ne dolaze. Jedan od razloga je jača i sustavnija kontrola države nad školstvom: *zbog otpornosti udžbenika na dosege znanstvene historiografije, opći zaključci o djelima jugoslavenskih povjesničara ne vrijede i za udžbeničku historiografiju. Naime, dok će novi istraživački trendovi i nove teme već od sedamdesetih godina početi ulaziti u radove stručne historiografije, situacija sa školskim udžbenicima ostat će u osnovi ista sve do kraja socijalističke Jugoslavije.*[39] Djelovanje povjesničara u školstvu ograničeno je brojnim školskim propisima, a ponajviše nastavnim planovima i programima.

[37] Petrungaro, 2009, 33-35.
[38] Isto, 74-93.
[39] Isto, 93.

Nastavni planovi, programi i kurikulum

Promjene koje su događaju unutar neke države, bilo one političke, kulturne ili gospodarske, odražavaju se i u sustavu odgoja i obrazovanja. Najjasnije se očituju kroz promjene nastavnih planova i programa, stoga u nastavku slijedi analiza nastavnih planova i programa povijesti za osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje od 1945. godine do danas.

Prije analize valja pobliže objasniti što su uopće nastavni planovi i programi. Iako se nazivi nastavni plan i program najčešće koriste zajedno, treba ih razlikovati. Nastavnim se planom propisuju predmeti koji će se učiti, kojim redom, u kojem razredu i koliko sati tjedno. Nastavni program je konkretizacija nastavnog plana njime se propisuje opseg, redoslijed i dubina nastavnih sadržaja pojedinog predmeta, čime se određivanjem nastavnih cjelina, tema i jedinica određuje opseg obrazovanja učenika.[40] Nastavni planovi i programi školskog predmeta Povijesti izrađivani su po tradicionalnom slijedu koji podrazumijeva kronološki slijed od prapovijesti i starog doba do srednjeg i novog vijeka te sve do suvremenog doba. Njima se određuje što i kako nastavnik treba podučavati te što je učenik dužan naučiti.[41]

Ujednačena analiza planova i programa za potrebe ovoga rada rađena je prema sljedećim kriterijima:

I. godini nastanka plana, programa i kurikuluma
II. ciljevima plana, programa i kurikuluma
III. dominantnim riječi i sintagmama
IV. satnici predviđenoj za nastavu povijesti

Budući da sve do kraja 1950-ih ne postoji praksa da se donose informacije o ljudima koji su pisali nastavne planove i programe, već se njihov nastanak pripisuje kolektivnom radu Ministarstva prosvjete, analiza autora neće biti jedan od kriterija.[42]

Za analizu su korišteni sljedeći planovi i programi za nastavu povijesti:

I. Nastavni plan i program za osnovne škole iz 1944. godine

[40] Nastavni plan i program, u: Proleksis enciklopedija: https://proleksis.lzmk.hr/38502/ (14.12.2020.).
[41] Rona Bušljeta, Didaktičko-metodička analiza odobrenih gimnazijskih udžbenika povijesti za drugi razred u školskoj godini 2008/2009., u: *Kroatologija 1*, 2010, 43-56..
[42] Koren, 2012, 90.

II. Nastavni plan i program za osnovne škole u Narodnoj Republici Hrvatskoj iz 1946. godine
III. Nastavni plan i program za osnovne škole iz 1948. godine
IV. Nastavni plan i program za gimnazije (od I. do VIII. razreda) iz 1948. godine
V. Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazije i produžene tečajeve iz 1950. godine
VI. Nastavni plan i program za narodne šestogodišnje škole i privremeni nastavni plan i program za 7. i 8. razrede narodne osnovne osmogodišnje škole iz 1955. godine
VII. Program za osmogodišnju školu iz 1960. godine
VIII. Nastavni plan i program za gimnaziju iz 1960. godine
IX. Nastavni plan i program za osnovnu školu iz 1972. godine
X. Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja: Društveno područje, V-VIII razred iz 1984. godine
XI. Nastavni plan i program za srednje škole iz 1984. godine
XII. Nastavni plan i program za osnovne škole iz 1991. godine
XIII. Nastavni planovi i programi za gimnazije i strukovne škole u Republici Hrvatskoj iz 1995. godine
XIV. Nastavni plan i program za osnovnu školu u Republici Hrvatskoj iz 2006.
XV. Kurikulum za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj iz 2019. godine

Godine 1945., koja označava početnu točku ovoga istraživanja, još uvijek se koristio nastavni program iz 1944. godine.[43] Riječ je o privremenom planu nastalom u ratu koji je postojao i za osnovne i za srednje škole. Kako je rat odmicao, ustaške vlasti sve su teže organizirale izvođenje nastave u prostoru pod svojom kontrolom, dok su s druge strane partizani odmah pristupili organizaciji školstva na prostorima koje su oslobodili. Za izradu planova i programa, udžbenika, izbor nastavnog osoblja i školstvo u cjelini bio je zadužen ZAVNOH. Iako ratni uvjeti nisu dopuštali sustavnije bavljenje školstvom, ono je od samoga početka bilo od iznimne važnosti jer je trebalo doprinijeti razvoju novog socijalističkog društva i države.[44]

[43] *Nastavni plan i program za osnovne škole*, S.1.: ZAVNOH, 1944.
[44] Petrungaro, 2004, 77-79.

Sve do sredine 1950.-ih Povijest se proučavala kao zaseban predmet u trećem i četvrtom razredu osnovne škole.[45] Programom iz 1944. godine Povijest se učila jedan sat u trećem razredu, odnosno dva sata u četvrtom razredu, a gradivo vezano uz podrijetlo Hrvata obrađivalo se u trećem razredu u poglavlju o seobi Slavena. Cilj programa bio je stvoriti novo jugoslavensko društvo, a kako bi se to postiglo trebalo je prošlost različitih naroda Jugoslavije prikazati kao oduvijek zajedničku, a njihovo stapanje u novoj državi kao prirodni put. Stoga ne čudi što se u programu naglašava važnost zajedničke borbe za slobodu, narodno-oslobodilačka borba, ali i ljubav prema novoj Jugoslaviji.

Republički program nastao 1946. bio je privremenog karaktera i njime su zamijenjeni programi koji su nastali na području pojedinih država tijekom rata. [46] Valja naglasiti da to ne dovodi do prestanka proučavanja nacionalnih povijesti. U osnovnoj školi prema principu zavičajnosti proučavala se najprije nacionalna povijest, a potom se koncentričnim rasporedom gradivo proučavalo u širem obimu. Takav način obrade gradiva bio je karakterističan za programe do 1955. godine, uz iznimke programa za školsku godinu 1945/46., i 1948/49. kada se striktno slijedi kronološki pregled gradiva.[47] Novim programom dolazi do povećanja satnice povijesti te se ona počinje izučavati dva sata u trećem i tri sata u četvrtom razredu. Kao i u prijašnjem programu tema podrijetla Hrvata bila je sastavni dio cjeline *Seoba Slavena*. Odgojno-obrazovni ciljevi ovog programa bili su gotovo identični onima iz prijašnjeg s istim naglašavanjem zajedničke prošlosti jugoslavenskih naroda, ljubavi i odanosti prema državi. Ponavljaju se dobro poznati slogani poput *bratstva i jedinstva naroda* ili *tekovina narodnooslobodilačke borbe*, dok se u isto vrijeme žustro obračunava s političkim protivnicima pa se kao jedan od ciljeva spominje „*odgoj učenika u nepomirljivoj mržnji prema neprijateljima države, prema onima koji rade na uništavanju tekovina narodnooslobodilačke borbe"*.[48]

Programi za osnovne škole[49] i gimnazije[50] iz 1948. godine nastali su zbog potrebe za ujednačavanjem, po vlastima pretjerano različitih planova i programa pojedinih republika.

[45] Koren, 2012, 90-117.
[46] *Nastavni plan i program za osnovne škole u Narodnoj Republici Hrvatskoj,* Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske, 1946.
[47] Koren, 2012, 90-117.
[48] *Nastavni plan i program za osnovne škole u Narodnoj Republici Hrvatskoj,* Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske, 1946, 16.
[49] *Nastavni plan i program za osnovne škole iz 1948. godine,* Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske. Zagreb, 1948.
[50] *Nastavni plan i program za gimnazije* (od I. do VIII. razreda), Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske. Zagreb, 1948.

Uvođenjem sedmogodišnjeg obrazovanja u listopadu 1945. godine niži razredi gimnazije izjednačeni su s višim razredima sedmogodišnje škole. Uslijed programskog izjednačavanja nižih razreda gimnazije i tri viša razreda sedmogodišnjih škola, od školske godine 1947/48. u Hrvatskoj je gimnazija podijeljena na tri niža i četiri viša razreda.[51] U osnovnim školama povijest se poučavala dva sata u trećem i četiri sata u četvrtome razredu. U gimnazijama se povijest izučavala dva sata u prvom te tri sata u svim ostalim razredima, u takozvanim ciklusima. Prvi ciklus proučavanja povijesti tako je završavao s trećim razredom gimnazije, drugi je trajao od četvrtog do osmog razreda, a u osmom se razredu proučavala nacionalna povijest. Podrijetlo Hrvata tema je cjeline o seobi Slavena u trećem razredu osnovne škole, odnosno opširnije teme ranog srednjeg vijeka do 12. stoljeća u gimnazijama u petom razredu. Ciljevi programa za osnovnu školu bili su upoznavanje učenika s najvažnijim događajima iz zajedničke prošlosti jugoslavenskih naroda kako bi oni pravilnije shvaćali sadašnjost i razvijanje ljubav i odanost prema domovini. Koristi se isti emocijama nabijeni ton što zorno predočuju sljedeći citati: *„...upoznati učenika s borbama Jugoslavena tijekom povijesti protiv osvajača i ugnjetavača kako bi oni postali aktivni borci za slobodu i nezavisnost svoje domovine...*“[52], „*…razviti kod učenika osjećaj ponosa prema domovini, njenoj slavnoj prošlosti i uspjesima u sadašnjosti da bi se razvila nepomirljiva mržnja prema neprijateljima domovine i svima onima koji su protiv narodnooslobodilačke borbe…*“[53]. Ciljevi tek donekle drugačije izrečeni mogu se pronaći u programima za sedmogodišnje škole i gimnazije.

Već 1950. godine dolazi do novih planova i programa u kojima se vodilo računa o mogućnostima učenika ovisno o njihovom uzrastu.[54] Jedan od noviteta programa bilo je uvođenje novog predmeta Prirode i društva od prvog do četvrtog razreda osnovne škole koji je u trećem i četvrtom razredu zamijenio Povijest i Zemljopis. Na tragu te promjene 1960. donijet će se program kojim će se Priroda i društvo učiti u prva tri razreda, a Društvo koje je sadržavalo gradivo povijesti i zemljopisa u petom i šestom. Također, od 1950. postupno se uvodi obavezno osmogodišnje obrazovanje pa se tako školovanje dijeli na četiri razreda niže osmogodišnje škole, četiri razreda više osmogodišnje škole i do četiri razreda srednje škole. Povijest se poučavala dva sata u trećem, četvrtom i petom te tri sata u šestom sedmom i osmom razredu

[51] Petrungaro, 2004, 80-83.
[52] *Nastavni plan i program za osnovne škole iz 1948. godine*, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske. Zagreb, 1948, 21.
[53] Isto.
[54] *Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazije i produžene tečajeve*. Ministarstvo prosvjete narodne republike Hrvatske. Zagreb, 1950.

osnovne škole, dok se u višoj gimnaziji proučavala tri sata od prvog do četvrtog razreda.[55] Tema podrijetla Hrvata obrađivana je u šestom razredu osnovne škole unutar jedinice o seobi Slavena i u prvom razredu gimnazije u sklopu jedinice *Rani feudalizam do 12. stoljeća*. Planom i programom za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazija ponovno dominiraju ciljevi prožeti motivima narodno-oslobodilačke borbe, mržnje prema neprijatelju, ljubavi prema domovini i zajedničkoj prošlosti Jugoslavena.

Nastavni plan i program za narodne šestogodišnje škole i privremeni nastavni plan i program za 7. i 8. razrede narodne osnovne osmogodišnje škole iz 1955. godine donosi nekoliko novina. [56] Dolazi do redukcije sadržaja učenja, ali program i dalje ostaje prenatrpan. Razlog opširnosti leži u promjena spomenutima u programima iz 1950.-ih. Novi pristup učenju i poučavanju koji je od djece zahtijevao veći angažman i aktivno učenje doveo je do uvođenja metoda koje su zahtijevale više vremena i koje su onemogućavale standardizaciju nastavnog procesa. Nadalje, 1955. godine napušta se model separacije nacionalne i opće povijesti koji je do tada bio na snazi. Također, odlučeno je novijoj povijesti posvetiti više pažnje nego starijim razdobljima što je nužno vezano uz obradu u radu promatrane teme o podrijetlu Hrvata.[57] U nižim razredima osnovne škole predmet Priroda i društvo zamijenio je premet Povijest, a u višim se razredima podučavala tri sata u petom i šestom te dva sata u sedmom i osmom razredu. U gimnazije se uveo novi plan i program koji je raslojio gimnazije na one prirodne i one društvene. Povijest se proučavala u sklopu predmeta Historija s historijom kulture i osnovama društvenog i državnog uređenja FNRJ po četiri sata u svakom razredu, a učenici su uz to morali odabrati seminar iz društvenih ili prirodnih znanosti. Ako bi odabrali seminar iz društvenih znanosti koji je predviđao dodatna dva do četiri sata seminarske nastave učenici bi obrađivali interdisciplinarno postavljene teme iz različitih društvenih znanosti pri čemu je povijest predstavljala okosnicu. Baš kao i kod programa iz 1950. podrijetlo Hrvata obrađivalo se, uz poneke izmjene glede opsežnosti sadržaja, u šestom razredu osnovne škole i drugom razredu srednje škole. Odgojno-obrazovni ciljevi ostali su gotovo nepromijenjeni u odnosu na prijašnje programe, a njima su učenici trebali biti upoznati s najvažnijim događajima iz povijesti jugoslavenskih naroda, posebice povijesti narodnooslobodilačkog rata. Također, radilo se na

[55] Koren, 2012, 70-117.
[56] *Nastavni plan i program za narodne šestogodišnje škole i privremeni nastavni plan i program za 7. i 8. razrede narodne osnovne osmogodišnje škole*. Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske. Zagreb: Školska knjiga, 1955.
[57] Koren, 2012, 70-117.

učvršćivanju bratstva i jedinstva te odgoju učenika u *svjesne graditelje i branitelje nezavisnosti FNRJ, nepomirljive u borbi protiv neprijatelja domovine*[58].

Godine 1958. donesen je Zakon o školstvu kojim je uveden jedinstveni tip osmogodišnje škole na teritoriju cijele Jugoslavije. Za ovaj rad najvažnije su odredbe o uvođenju obaveznog osmogodišnjeg obrazovanja i davanje određenog stupnja autonomije republičkim prosvjetnim institucijama u izradi planova, programa i udžbenika. Od početka 1950-ih dolazi do prestanka korištenja prevedenih sovjetskih udžbenika povijesti kojima je bila predviđena samo obrada svjetske povijesti te počinje intenzivniji rad na razvoju domaćih udžbenika opće i nacionalne povijesti. [59]

Programima za osnovnu školu[60] i gimnazije[61] iz 1960. godine uvedeni su novi predmeti i karakterizira ih značajno smanjene satnice Povijesti. Uvođenjem novih predmeta u gimnaziji Povijest gubi na značenju i na važnosti dobivaju predmeti poput Sociologije ili Osnovne ekonomije socijalizma za koje se tada smatralo da će više doprinijeti razvoju ideološki prihvatljivih učenika. Osnovna škola novim je programom podijeljena na tri etape, a povijest je bila zastupljena u zadnjoj. No, u 4. i 5. razredu postojao je predmet Društvo u okviru kojega su se učili povijesni sadržaji. [62] Učenici su od šestog do osmog razreda tjedno imali dva sata Povijesti, a predmet od tada nosi naziv Historija. U društveno-jezičnom smjeru gimnazije Historija se podučavala tri sata u sva četiri razreda, dok se u matematičko-prirodoslovnom smjeru podučavala tri sata prvu godinu, dva sata drugu i treću te nije bila zastupljena četvrte godine. Podrijetlo Hrvata obrađivalo se u šestom razredu unutar cjeline *Srednjovjekovna Evropa do početka 16. stoljeća* te u prvom razredu gimnazije u sklopu cjeline *Rani feudalizam do 12. stoljeća.* Na prvi pogled uočavaju se i promjene u odgojno-obrazovnim ciljevima predmeta kod osnovnih i srednjih škola. Za osnovne škole ističe se važnost upoznavanja učenika s neprekidnim razvojem ljudskog društva, upoznavanje učenika s osnovnim epohama razvoja čovječanstva i najznačajnijim zbivanjima u pojedinim epohama, upoznavanje učenika sa značajnim razdobljima jugoslavenske prošlosti s posebnim naglaskom na narodnooslobodilačkoj borbi i izgradnji socijalizma. Za srednju je školu predviđeno

[58] *Nastavni plan i program za narodne šestogodišnje škole i privremeni nastavni plan i program za 7. i 8. razrede narodne osnovne osmogodišnje škole*. Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske. Zagreb: Školska knjiga, 1955.
[59] Petrungaro, 2004, 85-86.
[60] *Osnovna škola: odgojno obrazovna struktura*, ur, Ivan Leko i Danica Nola, Zagreb: Školska knjiga, 1960.
[61] *Nastavni plan i program za gimnazije*, Prosvjetni vjesnik, XIII, 1960.
[62] Koren, 2012, 70-117.

upoznavanje učenika s najvažnijim događajima i pojavama iz povijesti, s razvojem i značenjem proizvodnih snaga i utjecaj na ekonomski, politički, socijalni i kulturni život, a važni ostaju i ciljevi slični onima iz prethodnih planova i programa poput formiranja učenika u svjesne borce i graditelje socijalizma i razvijanje spremnosti za obranu socijalističke domovine. Iako neki ciljevi ostaju isti, primjećuje se blaži ton kod njihovog formiranja.

Na VIII. kongresu Saveza komunista Jugoslavije održanom 1964. godine odbačene su asimilacijske zamisli što je značilo da se neće pribjeći stvaranju nove i umjetne jedinstvene narodnosti kojom bi se izbrisale republičke posebnosti. Jugoslavenski socijalistički patriotizam jasno je odijeljen od jugoslavenstva, federalizam je usvojen kao legitimni oblik ustrojstva, priznato je postojanje sukoba interesa među nacijama, čime se otvorila prilika za raspravu o nacionalnim pitanjima, a sve se to odrazilo i u obrazovanju.[63]

Programom iz 1972. godine predmet koji se od tada naziva Povijest učio se kao zaseban predmet od petog do osmog razreda i u svim razredima srednjih škola, no zbog uvođenja novih predmeta – Marksizam i Teorija i praksa samoupravnog socijalizma – u obrazovanje počinje smanjivanje njegove satnice.[64] U petom se razredu predmet učio jedan sat, a od šestog do osmog po dva sata. Satnica u srednjim školama ovisila je o tome radi li se o društvenom ili prirodoslovno-matematičkom usmjerenju. Podrijetlo Hrvata tematski se obrađivalo u šestom razredu osnovne škole u sklopu cjeline *Južni Slaveni do 9.stoljeća* i u drugom razredu srednje škole. Ako promotrimo zadaće nastave povijesti prvi ćemo put primijetiti izdvajanje obrade hrvatske povijesti. Od učenika se očekivalo da steknu osnovno znanje o najvažnijim povijesnim događajima, kulturnim dobrima i ličnostima iz povijesti hrvatskog naroda, ostalih jugoslavenskih naroda i drugih naroda koji su utjecali na povijesna zbivanja u Jugoslaviji ili svijetu. Ipak, većina zadaća gotovo je identična prijašnjima. Od učenika se tražilo da shvate povijesnu nužnost narodnooslobodilačke borbe, socijalističke revolucije jugoslavenskih naroda, njihovu ravnopravnu suradnju, bratstvo i jedinstvo, da razviju osjećaj narodne pripadnosti i solidarnosti s drugim jugoslavenskim narodima i jugoslavenskom socijalističkom zajednicom. Uz njih program sadrži i zadaće karakteristične za programe nastale nakon sredine 1950.-ih kojima su učenici uvođeni u shvaćanje zakonitosti društvenog razvoja, gospodarskog, političkog i kulturnog života.

[63] Petrungaro, 2004, 86.
[64] Zavod za unaprjeđenje osnovnog obrazovanja Socijalističke Republike Hrvatske, *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura*, Zagreb: Školska knjiga. 1972.

U školskoj godini 1974/1975. dolazi do reforme srednjeg školstva kojom se nastojalo oblikovati školski sustav u skladu s načelima samoupravnog socijalizma. Učenike se u većoj mjeri pripremalo za fizički rad te se obrazovanje podredilo potrebama proizvodnje. Reformom se nastojalo stati na kraj i diskriminacijama građanske naravi za koje se smatralo da su utjelovljene u sustavu gimnazija. Gimnazije su zbog toga ukinute i umjesto njih uvedeno je *usmjereno obrazovanje* s pretežno tehničkim i prirodoslovnim predmetima. Humanistički predmeti izgubili su na važnosti. Novim programom za povijest je rezervirano po dva sata u prvom i dva sata u drugom razredu usmjerenog obrazovanja.[65]

Novi planovi i programi za osnovnu[66] i srednju školu[67] doneseni su 1984. godine, no osim pokušaja oblikovanja zajedničkih jezgri za učenje povijesti u svim jugoslavenskim republikama značajnijih promjena glede ustroja školstva, nastavnih programa i udžbenika nema. Osamdesete karakterizira pogoršavanje međunacionalnih odnosa među stanovništvom uz ekonomske i političke krize. Savez komunista u to vrijeme gubi nadzor nad historiografijom, a žustre rasprave između povjesničara različitih nacionalnosti postaju sve češće.[68] U programima kako za osnovne, tako i za srednje škole i dalje se isticala važnost klasne borbe, socijalističke revolucije, zajedničke narodnooslobodilačke borbe, bratstva i jedinstva, zajedničkog života, jugoslavenskog socijalističkog patriotizma, ljubavi prema socijalističkoj domovini. Kao novina uočava se pomak u nastavnim metodama i oblicima rada. Kod učenika osnovnih škola novim se programom radilo na razvijanju sposobnosti snalaženja u vremenu i prostoru, smislenom izlaganju povijesnih sadržaja, interpretaciji povijesnih događaja te razvijanju potrebe za samostalnim učenjem i permanentnim obrazovanjem.

Početkom 1990. godine dolazi do raspada Saveza komunista Jugoslavije. Krajem travnja u Hrvatskoj su provedeni prvi slobodni izbori na kojima je pobijedila Hrvatska demokratska zajednica, 25. lipnja 1991. proglašena je nezavisnost Republike Hrvatske. U listopadu iste godine na snagu stupa *Odluka o raskidu svih državnopravnih sveza Republike Hrvatske s bivšom državom SFRJ,* a istovremeno se intenziviraju sukobi koji postupno prerastaju u rat. Javlja se potreba za definiranjem novih ciljeva odgoja i obrazovanja, školskog sustava i nastave povijesti. Provodila se zamjena novom ideologijom, onom u liberalno-demokratskom duhu.

[65] Petrungaro, 2009, 86-89.
[66] Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja. Društveno područje V-VIII. razred, *Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske*, IV: 1984.
[67] „Zajedničke programske osnove srednjeg usmjerenog obrazovanja. Društveno područje“, *Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske*, IV: 1984.
[68] Petrungaro, 2009, 89.

Ipak, gotovo svi koji su se u nekoj mjeri dotakli proučavanja školskog sustava složit će se da su programi Povijesti izrađivani pod Agnezom Szabo devedesetih godina promovirali ideje nacionalne države i ideologije pa čak i ideologije etničkog nacionalizma. Karakteristika postsocijalističkog hrvatskog obrazovanja je približavanje vjerskom nauku i promicanje katoličkih stavova kao vjere većine stanovništva. Promjene obrazovanja uvjetovane su promjenom političkog sustava. Raspadom SFRJ čitav se sustav obrazovanja našao pod kontrolom Ministarstva kulture i prosvjete novonastale hrvatske države. Školski je sustav bio u državotvornoj funkciji sa zadaćom oslobođenja nove države od idejnih i vrijednosnih pretpostavki socijalizma.[69]

Za vrijeme tranzicije i rata 1991. godine nastaje prvi isključivo hrvatski nastavni plan i program.[70] Osnovna škola i dalje je trajala osam godina kao i u socijalističkoj Jugoslaviji, no novost je vraćanje gimnazija. U osnovnim se školama povijest učila dva sata od petog do osmog razreda. Podrijetlo Hrvata obrađivalo se u šestom razredu u sklopu cjeline *Svijet u ranom srednjem vijeku do XII. stoljeća*, odnosno u sklopu nastavne jedinice *Velike seobe naroda* u kojoj su obrađeni seoba i naseljavanje Slavena. Osim gotovo neizmijenjenog ustroja školskog sustava, začuđuje i neizmijenjenost zadataka nastave povijesti u odnosu na socijalističko razdoblje. Od učenika se očekivalo da objasne prošlost „*…svih jugoslavenskih naroda osobito hrvatskog… "*[71], *„ …obogate svoju ličnost kulturnim, znanstvenim i umjetničkim vrijednostima jugoslavenskih i drugih naroda… "*[72]. Na kraju se ističe važnost aktivnog učenja, razvoja vlastite sposobnosti, samostalnog učenja i stalnog obrazovanja.

Gimnazijski program iz 1995. godine nema jasno definirane ciljeve i ishode rada pa ih u strogom smislu riječi ne možemo definirati.[73] Ipak, autori u uvodnom dijelu navode da *povijest, odnosno predmet nastave povijesti izgrađuje građanina svoje domovine i cijeloga svijeta*, što znači da je cilj stvaranje uzornog građanina svijeta s velikom i definiranom nacionalnom svijesti. Također, ističe se uloga nastave povijesti prema kojoj učenici kroz usvajanje gradiva povijesti izgrađuju vlastitu osobnost, formiraju razumijevanje i poštovanje

[69] Branislava Baranović, „Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj", *Revija za sociologiju, vol. 25, br. 3-4*, 1994, 201-211.
[70] Nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj, Zagreb: Zavod za školstvo Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske, 1991.
[71] Isto, 143.
[72] Isto.
[73] Nastavni planovi srednjih škola. Nastavni programi za hrvatski jezik, povijest i etiku u srednjim školama. *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*, posebno izdanje, 2 , Zagreb: 1. kolovoza 1995.

prema drugim kulturama i pogledima. Određena satnica povijesti je dva do tri sata tjedno, ovisno o kojem je gimnazijskom smjeru i razredu riječ. U četvrtom razredu općih gimnazija satnica je povećana, dok se u slučaju prirodoslovno-matematičkih ona smanjuje. Programom su strogo definirana povijesna razdoblja, nastavne cjeline i nastavne jedinice te je gradivo podijeljeno kronološki i po tematskim cjelinama. Podrijetlo Hrvata proučava se u drugom razredu u sklopu nastavne cjeline *Hrvatska u ranome srednjem vijeku (VI.- XI. St)*, odnosno jedinice *Doseljenje Hrvata i organizacija države*.

Sredinom 1990-ih odobreni su novi nastavni planovi i programi za osnovnu školu, gimnaziju i srednje strukovne škole. Nastavni plan i program za osnovne škole odobren 1995. godine bio je na snazi sve do 2006. godine, a program za gimnazije iz 1995. na snazi je bio do 2018. godine. Brojni sveučilišni profesori i intelektualci kritizirali su privremene nastavne planove i programe nastale početkom devedesetih. Kao glavne nedostatke programa iz devedesetih, bilo onih osnovnoškolskih ili srednjoškolskih moguće je izdvojiti: nejasno definirane ciljeve, nedostatak definiranja učeničkih postignuća, previše detaljna razrada sadržaja, nedovoljno razrađena namjera razvoja učeničkih vještina i sposobnosti, nedostatak fleksibilnosti te prenatrpanost sadržajima.[74]

Novi nastavni plan i program za osnovnu školu stupio je na snagu školske godine 2006./2007. [75] kao dio Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda.[76] Obrazovni standardi definirani su kao novi oblik postavljanja i legitimiranja ciljeva školskim procesima odgoja i obrazovanja. Odnose se na cjelovit pristup obrazovnomu procesu i integriraju ciljeve odgoja i obrazovanja, odgojno-obrazovne sadržaje, prijedloge metoda poučavanja, očekivane ishode učenja i poučavanja te nastavno okružje. Od devedesetih se pojavljuje nekoliko prijedloga sveobuhvatne reforme školstva, poput produljenja obveznog obrazovanja s osam na devet godina, ali nijedan od njih nikada nije proveden. Štoviše, od 2004. godine prevladava stav da sustav treba poboljšavati, a ne mijenjati.[77]

Osnovnoškolskim programom iz 2006. godine satnica Povijesti ostala je dva sata tjedno od petog do osmog razreda. U programu postoji posebno poglavlje naslovljeno *Cilj*, ali se ciljevi

[74] Snježana Koren i Magdalena Najbar-Agičić, „Europska iskustva i nastava povijesti u obveznom obrazovanju“, u: *Povijest u nastavi, V(10 (2))*, 2007, 117-174.
[75] *Nastavni plan i program za osnovnu školu*. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb: 2006.
[76] Koren i Najbar-Agičić, 2007, 117-174.
[77] Slavica Bašić, „Nacionalni obrazovni standard – instrument kontroliranja učinkovitosti obrazovnog sustava, unapređivanja kvalitete nastave ili standardiziranja razvoja osobnosti?“, u: *Pedagogijska istraživanja*, 2007, 25-40.

nastave povijesti navode i kao *Zadaće* zbog čega postoje terminološke nejasnoće vezane za ciljeve i zadaće te nejasno istaknute elemente poput koncepata i standarda. Osnovni cilj učenja povijesti u osnovnoj školi je razvijanje interesa za izučavanje prošlosti i sadašnjosti, odnosno razvijanje povijesnog mišljenja. Nadalje, učenici se upoznaju s ulogom izvora i literature u objašnjavanju prošlosti. Uče prepoznavati, raščlanjivati, povezivati i vrjednovati različite vrste primarnih i sekundarnih povijesnih izvora te na temelju njih rekonstruiraju povijesna stanja i upoznaju različite načine prikazivanja i interpretiranja prošlosti. Ostali zadaci su pronalaženje, upoznavanje i vrjednovanje različitih izvora informacija. Sintagme koje se sada posebno naglašavaju su: suvremeno društvo, kritičko razmišljanje, pluralističko i demokratsko, samopouzdanje i intelektualne sposobnosti i cjeloživotno učenje. Sadržaji su razrađeni prema temama za pojedine razrede. Uz 11-12 obveznih tema, za svaki razred ponuđeno je i 4-5 izbornih tema koje nastavnik može, ali i ne mora odabrati. Podrijetlo Hrvata obrađuje se u šestom razredu u sklopu teme *Europa i Sredozemlje nakon seobe naroda*.

Godine 2015. pokušala se provesti opsežna reforma školstva primjenom S*trategije obrazovanja, znanosti i tehnologije* poznata pod nazivom Nove boje znanja. Strategija je, između ostalog, predviđala unaprjeđenje razvojnih potencijala odgojno-obrazovnih ustanova, provođenje cjelovite kurikularne reforme, produljenje osnovnoškolskog obrazovanja s osam na devet godina uz zadržavanje trajanja srednjoškolskog obrazovanja i podizanje kvalitete rada učitelja i odgojno-obrazovnih institucija. Jedan od ciljeva bio je usmjeren na poticanje i poboljšanje znanosti koja je uz obrazovanje smatrana preduvjetom društvenog razvoja.[78] Međutim, Strategija koja je započeta za vrijeme dvanaeste koalicijske Vlade Zorana Milanovića, zanemarena je za vrijeme četrnaeste Vlade Andreja Plenkovića. Poneke ideje iznesene u Novim bojama znanja uzete su u obzir prilikom pokretanja novog projekta Škola za život.

Ministrica znanosti i obrazovanja Blaženka Divjak, 18. ožujka 2019. donijela je odluku o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj. Time je započelo novo razdoblje nastave povijesti. Odlukom se kurikulum primjenjuje za učenike petog razreda osnovne škole i prvog razreda gimnazije od školske godine 2019./2020., za učenike šestog i sedmog razreda osnovne škole, drugog i trećeg razreda

[78] Strategija: Rani i predškolski, osnovnoškolski i srednjoškolski odgoj i obrazovanje, u: Nove boje znanja, Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije: http://novebojeznanja.hr/strategija/rani-i-predskolski-osnovnoskolski-i-srednjoskolski-odgoj-i-obrazovanje/11 (09.03.2021.)

gimnazije od školske godine 2020./2021., za učenike osmog razreda osnovne škole i četvrtog razreda gimnazije od školske godine 2021./2022.[79]

Kurikulum nikako ne možemo poistovjetiti s nastavnim planom i programom. On obuhvaća i odgoj i obrazovanje, relativno je pouzdan, detaljan i povoljan način provođenja fleksibilno planiranog procesa učenja, obrazovanja te stjecanja kompetencijskih sposobnosti, a čine ga: odgojno-obrazovne vrijednosti, odgojno-obrazovni ciljevi, kurikuluma načela, odgojno obrazovni sadržaji, organizacija, metode i načini rada, vrednovanje i samovrednovanje.[80] Spomenuti kurikulum povijesti za osnove i srednje škole jasno navodi ciljeve učenja i poučavanja koji su isti za osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje.

„B. ODGOJNO-OBRAZOVNI CILJEVI UČENJA I POUČAVANJA

Učenik:

1. Razumije razdoblja i društva koja proučava, uključujući važne događaje, pojedince, procese, pojave, kao i značajna obilježja povijesnih razdoblja i društava koje proučava. Navedeno uključuje društveni, ekonomski, znanstveno-tehnološki, politički i kulturni razvoj ljudi u prošlosti. Pri tome se koristi prikladnom terminologijom te shvaća sadašnjost kao posljedicu povijesnoga razvoja društva.

2. Sagledava prošlost koristeći se vještinama i tehničkim konceptima vremena i prostora, uzroka i posljedica, kontinuiteta i promjena, rada s povijesnim izvorima, povijesne perspektive te usporedbe i sučeljavanja.

3. Oblikuje istraživačko pitanje u svrhu aktivnog učenja koje proizlazi iz povijesnih sadržaja te argumentirano raspravlja uz prihvaćanje različitih utemeljenih stajališta.

4. Razumije profesionalno-etičke norme i vrijednosne aspekte povezane s proučavanjem povijesti na temelju kojih oblikuje osobni sustav vrijednosti, stavove i uvjerenja, razvija radne navike, odgovornost, stvaralaštvo i samopouzdanje te otvorenost za cjeloživotno učenje.

5. Koristi se znanjem i vještinama stečenim učenjem povijesti kako bi ostvario osobne potencijale te odgovorno djelovao u javnome životu lokalne, nacionalne, europske i globalne zajednice.

[79] Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html
[80] Suzana Pešorda, „Kurikulum i nastava povijesti", *Povijest u nastavi VI*, 2008, 101-107: https://hrcak.srce.hr/36769

6. Razumije važnost očuvanja zavičajne, nacionalne i svjetske kulturne, povijesne i duhovne baštine.“ [81]

Kurikulum je organiziran u pet domena: društvo, ekonomija, znanost i tehnologija, politika te filozofsko-religijsko-kulturno područje. Za njegovu organizaciju važni su i koncepti, posebice oni tehnički: vrijeme i prostor, uzroci i posljedice, kontinuiteti i promjene, rad s povijesnim izvorima, povijesna perspektiva te usporedba i sučeljavanje koji se definiraju kao apstrakcije ili generalizacije kojima se koristimo za uopćavanje informacija, stvaranje veza i obrazaca te razlikovanje kategorija i potkategorija. Naglašena je potreba poznavanja i činjeničnog i konceptualnog znanja. Odgojno-obrazovni ishodi razrađeni su po konceptima i po razredima, a kurikulum detaljno navodi koji aspekt pojedinog koncepta bi učenik trebao usvojiti te koja bi razdoblja i cjeline trebalo obraditi u određenom razredu osnovne škole. U osnovnoj školi učenje i poučavanje Povijesti ostvaruje se dva sata tjedno od petog do osmog razreda, a sadržaji se obrađuju kronološki po temama. Osim obaveznih tema kojih je u svakom razredu 16, nastavnici odabiru i dvije izborne koje će obraditi. U gimnaziji nastava Povijesti prati identičnu strukturu učenja po kronološkom slijedu i domenama, a nastavni se sadržaji podučavaju kao nadogradnja na temeljna znanja iz osnovne škole. Satnica je dva, odnosno tri sata tjedno, ovisno o odgojno-obrazovnome programu i godini učenja. Podrijetlo Hrvata poučava se u šestom razredu osnovne škole i drugom razredu srednje škole kao što je i do sada bio slučaj.

Nakon analize planova, programa i kurikuluma moguće je ukratko iznijeti pregled promjena i kontinuiteta temeljen na toj analizi i korištenoj literaturi. Po nastanku socijalističke Jugoslavije školski je sustav često prolazio kroz izmjene. Iako su središnje vlasti nastojale stvoriti jednoobrazni obrazovni sustav koji bi počivao na univerzalnim školskim dokumentima, svaka je republika donosila svoje nastavne planove i programe i time to onemogućavala. Sredinom pedesetih godina dvadesetog stoljeća školskim je zakonom promijenjena organizacija obrazovanja i republičke prosvjetne institucije dobivaju određeni stupanja autonomije. Šezdesetih se nastavlja politička tendencija federalizacije, da bi sedamdesetih došlo do reforme srednjeg školstva uvođenjem jedinstvenog tipa srednje škole koja je bila strukovno usmjerena, umjesto dotadašnjeg dualnog modela srednjoškolskog obrazovanja koji

[81] Odgojno-obrazovni ciljevi učenja i poučavanja, u: Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html (15.12.2020.)

je uključivao gimnazije i srednje strukovne škole. Otada pa sve do raspada Jugoslavije nema znatnih promjena glede školstva.[82]

Kolike su i kakve promjene zahvatile školski sustav u vrijeme Jugoslavije možemo vidjeti ako usporedimo nastavne planove i programe s kraja 1940-ih i početka 1950-ih s onima iz sredine 1980-ih. Na nastanak programa s kraja 1940-ih i početka 1950-ih utjecao je sukob Tito-Staljin, što se vidi u zadržavanju sintagmi poput „razviti mržnju prema neprijateljima domovine“, detaljnoj razradi teza koje su nastavnicima trebale služiti kao orijentir za „pravilnu“ interpretaciju prošlosti te u naglašenoj kritici SSSR-a.[83] U posljednjem programu za osnovnu školu izdanom u socijalističkoj Jugoslaviji, onom iz 1984., neke od zadaća nastave povijesti su: upoznati učenike sa najvažnijim događajima i pojavama u razvoju ljudskog društva, s povijesnim razvojem Hrvatske i ostalih jugoslavenskih zemalja; osposobiti ih za razumijevanje osnovnih tendencija razvoja suvremenog svijeta, odgajati ih u duhu odanosti i ljubavi prema jugoslavenskoj socijalističkoj zajednici i njezinim revolucionarnim. Preoštri termini kao što su nepomirljiva mržnja i neprijatelji domovine ne upotrebljavaju se u planovima i programima od 1950-tih, već se koriste oni neutralniji.[84]

Devedesetih se godina Hrvatska osamostaljenjem u potpunosti izdvaja iz jugoslavenskog okvira te se provodi zamjena marksističke ideologije onom nacionalnom. I iako su planovi nastali devedesetih bili kritizirani oni u slučaju osnovnoškolskog obrazovanja ostaju na stazi do 2006. godine pa sve do 2022. godine kada je u pitanju srednjoškolsko obrazovanje. Tek tada će svi razredi prijeći na kurikulum donesen 2019.

[82] Ivo, Goldstein, „Od partijnosti u doba socijalizma do revizionizma devedesetih,“ u *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, ur. Srećko Lipovčan, (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005), 57-73.
[83] Koren, 2012, 100-101 i 147-148.
[84] Katavić Nina, *Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20.stoljeću*, 2013, 8.

Udžbenici povijesti od 1945. godine do danas

Udžbenik je osnovno nastavno sredstvo za učenje i usvajanje znanja. Pisan je na temelju nastavnog plana i programa, a sastoji se od znanstvenih i stručnih sadržaja koji su didaktičko-metodološki oblikovani.[85]

Kao što je već napomenuto, do početka 1950-ih u FNRJ su se koristili prevedeni sovjetski udžbenici. Zbog toga u njima nije moguće pronaći gotovo ništa o jugoslavenskoj povijesti. Nakon što je CK KPJ na Trećem plenumu u prosincu 1949. donio odluku o povlačenju prevedenih sovjetskih udžbenika, jugoslavenske republike počinju intenzivnije razvijati svoje udžbenike i za opću i za nacionalnu povijest. Hrvatska se povijest pritom čvrsto vezuje uz povijest ostalih jugoslavenskih naroda kako bi se stvorila slika o istoj povijesnoj sudbini. Ipak, sve države sastavnice imale su zaseban prostor posvećen obradi povijesti one države u kojoj je udžbenik bio napisan. Naslovi udžbenika pritom nisu dopuštali nikakve nacionalne konotacije pa je već na prvu zanimljivije proučiti koji su sadržaji bili prešućeni kako bi se izbjegli bilo kakvi etnički sukobi. Ove karakteristike udžbenika moguće je pratiti od početka do kraja socijalističke Jugoslavije, uz tek poneke promjene. Od sedamdesetih godina dolazi do poboljšanja kvalitete izrade udžbenika, koriste se boje, više slika i grafičkih prikaza. Također, u naslovima vidimo jezično-nacionalne promjene pa od početka sedamdesetih udžbenik više ne nosi naslov *udžbenik historije,* već *udžbenik za VI. razred,* da bi sredinom desetljeća naslov glasio *povijest za VI. razred*.[86]

Prvi udžbenici nastali nakon osamostaljena Hrvatske bili su preuređeni udžbenici iz razdoblja socijalizma. Pritom se vodilo računa da se izbrišu ili izostave dodirne točke Hrvata s ostalim jugoslavenskim narodima koje su do tada postojale, a da se ostalo revidira. Tako se smanjuje broj stranica o povijesti ostalih jugoslavenskih naroda, a sve jugoslavensko dobiva predznak tuđeg i nametnutog. Od 1996. godine uvedeni su usporedni udžbenici zbog čega dolazi do povećanja broja udžbenika i izdavačkih kuća koje ih objavljuju, a nastavnici odabiru koje će udžbenike koristiti. Danas možemo pratiti nastojanje stručnjaka da se udžbenik osuvremeni, depolarizira i didaktički poboljša. Primjerice, počinje se primjenjivati načelo

[85] Udžbenik, u: enciklopedija.hr: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62968 (08.01.2021.)
[86] Petrungaro,2009, 89-93.

multiperspektivnosti koje omogućava sagledavanje istog događaja iz različitih kutova, u sklopu udžbenika nalaze se razni elektronični dodaci, a ilustracije i karte sve su kvalitetnije.[87]

Pregled udžbenika

U radu je korišteno 48 udžbenika povijesti za osnovne i srednje škole iz socijalističke Jugoslavije i Republike Hrvatske. Prilikom odabira udžbenika ključnu je ulogu imala godina izdavanja. Za vrijeme socijalističke Jugoslavije okosnicu predstavljaju tada novoizdani nastavni planovi i programi s čijim izdavanjem dolazi do promjene školskog sustava i udžbenika. Kriterij za odabir udžbenika iz vremena Republike Hrvatske su rang-liste najzastupljenijih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske (danas Ministarstva znanosti i obrazovanja RH) koje svake godine donese pregled odabranih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava u osnovnim i srednjim školama prema odabiru školskih stručnih aktiva po županijama.[88] Prema tim listama godinama su u gotovo cijeloj Hrvatskoj najzastupljeniji udžbenici izdavačkih kuća Profila i Školske knjige pa su oni odabrani za analizu.

Teorijska podloga analize udžbenika

Falk Pingel u *UNESCO Vodiču za istraživanje i reviziju udžbenika* opisuje postupke istraživanja udžbenika koji će biti temelj analize u ovome radu. On nastoji objasniti kako dobiti odgovor na pitanje: *Kako tekst predstavlja i podržava grupni identitet te kako se iz prikaza različitih grupa u udžbenicima javlja temeljna razlika između nas i njih?*[89].

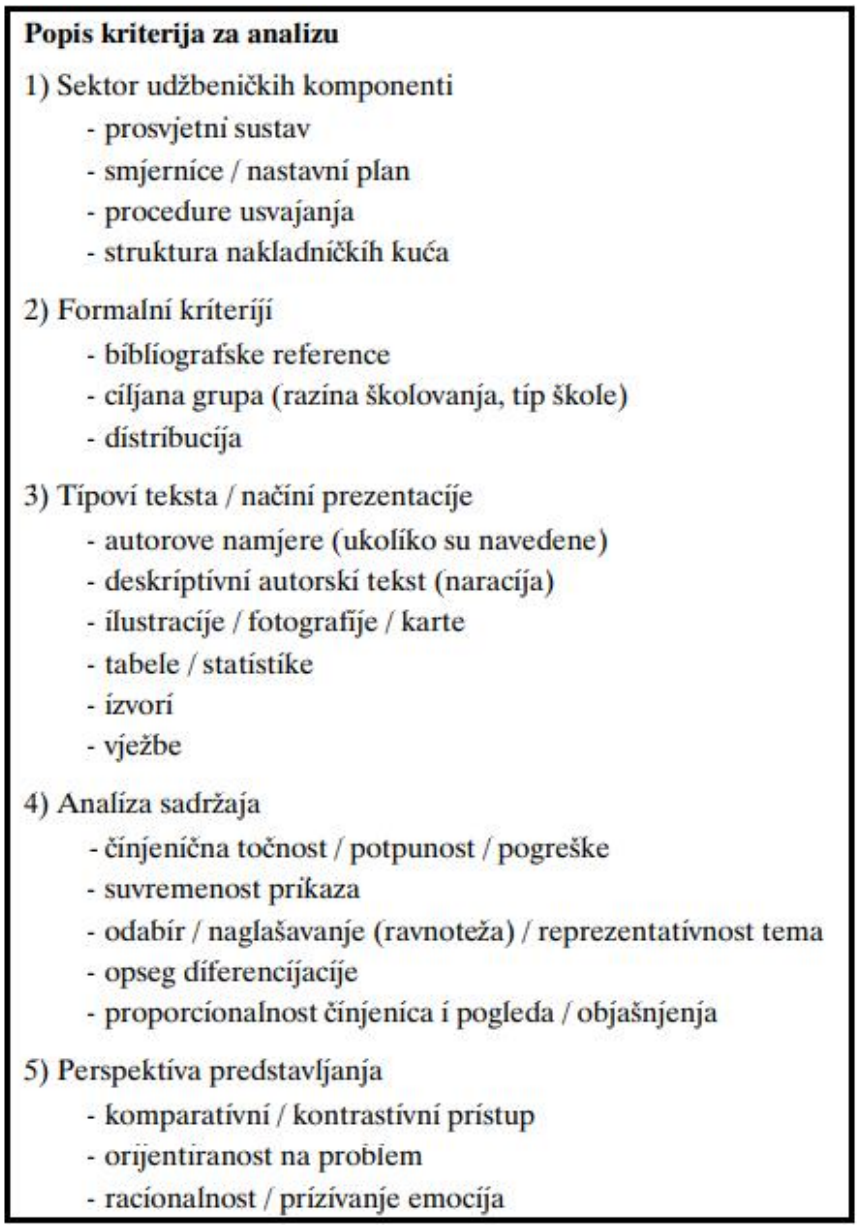
Postupke je podijelio na one kvalitativne i kvantitativne. Kvantitativnim metodama analiziraju se određeni aspekti teksta, naprimjer koliko je mjesta u udžbeniku posvećeno temi podrijetla Hrvata, koliko često se spominju određene teorije, godine ili stoljeća. Budući da

[87] Isto, 93-102.
[88] Konačne liste odabranih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava prema odabiru stručnih aktiva u osnovnim i srednjim školama, https://mzo.gov.hr/vijesti/konacne-liste-odabranih-udzbenika-i-pripadajucih-dopunskih-nastavnih-sredstava-prema-odabiru-strucnih-aktiva-u-osnovnim-i-srednjim-skolama/1031, 08.01.2021.
[89] Pingel, 2000, 31.

takve analize ne govore ništa o interpretacijama i sadržajnim vrijednostima teksta potrebno je dopuniti ih kvalitativnim metodama, jer one prodiru u dubinu sadržaja i pokazuju na koji su način i s kojim ciljem određene informacije prikazane u tekstu. Neke od kvalitativnih metoda su: hermeneutička, lingvistička, kroskulturna i analiza diskursa. Hermeneutička analiza prikazuje ono što nije jasno vidljivo, određuje kakve su se poruke nastojale prenijeti te koja je ideologija promovirana tekstom. Lingvistička analiza određuje najutjecajnije ili najmanje utjecajne sile u društvima u odabranom povijesnom razdoblju na temelju analize u tekstu spomenutih imena, a najjednostavnije ju je izvesti prebrojavanjem atribucija koje su pripisane likovima ili grupama. Potom se određuje jesu li te atribucije emocionalno nabijene, pozitivne ili negativne. Nadalje, kroskulturnom analizom istražuje se pojava određenih kulturnih obrazaca, dok se analizom diskursa istražuje koje informacije određeni autor ocjenjuje kao relevantne ili nerelevantne. Sadržaji će biti podvrgnuti i analizi pitanja kojom se procjenjuje odgovaraju li udžbenička pitanja stupnju razvoja učenika te potiču li ona aktivno učenje. Analizi dizajna udžbenika kojom će se odrediti vizualne promjene u udžbenicima tijekom godina i uloga vizualnih dopuna.[90]

Priručnik sadrži i popis pet glavnih kriterija za analizu udžbenika (Sl.1.) s dodatnim pojašnjenjima za svaki. Oni će, zajedno s već spomenutim analizama, predstavljati temelj za raščlambu odabranih udžbeničkih tekstova.

[90] Isto, 56-65.

Popis kriterija za analizu

1) Sektor udžbeničkih komponenti
- prosvjetni sustav
- smjernice / nastavni plan
- procedure usvajanja
- struktura nakladničkih kuća

2) Formalni kriteriji
- bibliografske reference
- ciljana grupa (razina školovanja, tip škole)
- distribucija

3) Tipovi teksta / načini prezentacije
- autorove namjere (ukoliko su navedene)
- deskriptivni autorski tekst (naracija)
- ilustracije / fotografije / karte
- tabele / statistike
- izvori
- vježbe

4) Analiza sadržaja
- činjenična točnost / potpunost / pogreške
- suvremenost prikaza
- odabir / naglašavanje (ravnoteža) / reprezentativnost tema
- opseg diferencijacije
- proporcionalnost činjenica i pogleda / objašnjenja

5) Perspektiva predstavljanja
- komparativni / kontrastivni pristup
- orijentiranost na problem
- racionalnost / prizivanje emocija

Sl.1. Popis kriterija za analizu

Izvor: Pingel, UNESCO Vodiču za istraživanje i reviziju udžbenika, 2000,

Autori i izdavačke kuće

Nakon prestanka prevođenja sovjetskih udžbenika, socijalističke udžbenike počinju pisati profesori historičari koji tada stvaraju i znanstvene radove poput Mirka Žeželja ili Dragutina Pavličevića. Zbog udžbeničke stagnacije o kojoj je već bilo riječi, isti autori godinama su pisali

gotovo identične udžbeničke tekstove. Zanimljivo je i to što su isti autori, primjerice spomenuti Dragutin Pavličević, nastavili pisati udžbenike i nakon raspada Jugoslavije. Do promjena dolazi nakon 1996. godine kada su dozvoljeni usporedni udžbenici zbog čega s porastom broja udžbenika dolazi i do porasta broja autora. Moguće je pratiti i tendenciju povećanja broja autora koji zajedno rade na pisanju jednog udžbenika pa se, uz znanstvenike povjesničare, pisanju pridružuju i nastavnici povijesti iz škola.[91]

Od 1950. godine kada je osnovana kao izdavačka kuća specijalizirana za područje odgoja i obrazovanja pa sve do prvih godina nakon osamostaljena Hrvatske, Školska je knjiga bila jedina kuća zadužena za izdavanje udžbenika.[92] Godine 1991. osnovana je izdavačka kuća Profil International koja se također specijalizirala za izdavanje školskih udžbenika, a udruživanjem s raznim domaćim i stranim knjižarskim lancima i grupacijama postala je uz Školsku knjigu vodeća izdavačka kuća u Hrvatskoj.[93]

Analiza udžbenika

Godine 1945. za nastavne je svrhe u upotrebi bila *Građa za povijest naroda Jugoslavije* [94] Prosvjetnog odjeljenja Oblasnog NOO-a. Riječ je o kratkom priručniku od 25 stranica koji je trebao poslužiti za poučavanje i učenje povijesti dok se školski sustav ne organizira u cijelosti. U njemu se opisuje kako su južni Slaveni nastali stapanjem više plemena koja su nakon prvobitnih pljačkaških pohoda trajno naselila Balkanski poluotok u prvoj polovici 6. stoljeća kada je avarska država prestala postojati. Prvi doseljeni Slaveni na novonaseljenom tlu zatekli su staro stanovništvo u primorskim gradovima i planinama. Potom su Hrvati i Srbi kao posebne narodne skupine naselile Balkan početkom sedmog stoljeća čime je procesom asimilacije završen proces stvaranja jedinstvene južnoslavenske nacije. Budući da se radi o priručniku koji ne možemo smatrati udžbenikom u današnjem smislu, on ne sadrži nikakve ilustracije, pitanja ili zadatke za učenike. Kratak tekst prepun je činjeničnih informacija i trebao je u prvu ruku poslužiti stvaranju jedinstvene jugoslavenske podloge. Ipak on nije politički, ideološki i

[91] Petrungaro, 2009, 38-39.
[92] Izdavačka kuća Školska knjiga: o nama, https://shop.skolskaknjiga.hr/o-nama, 18.01.2021.
[93] Izdavačka kuća Profil Kllet, u: enciklopedija.hr, https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=69500, 18.01.2021.
[94] *Građa za povijest naroda Jugoslavije,* Prosvjetno odjeljenje Oblasnog NOO-a, 1945, 2.

emotivno nabijen kao udžbenici koji su slijedili. Ni zasebnog spomena Hrvata i Srba koji u njemu pronalazimo više neće biti do sedamdesetih godina.

Udžbenik Vladimira Babića Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije iz 1949. godine donosi ponešto drugačiju verziju podrijetla Hrvata. Hrvati se u njemu ne spominju, već se svi Slaveni na području Balkana nazivaju Južnim Slavenima, što ne iznenađuje budući da je pisan prema sovjetskom tekstu koji je obrađivao širu svjetsku povijest. Njihov postanak opisan je kao asimilacijski proces više plemena koji započinje sjedinjenjem tračkih, ilirskih i keltskih plemena od Karpata do Egejskog i Jadranskog mora i Alpa. Ta sjedinjena plemena u petom su i šestom stoljeću trajno naselila Balkanski poluotok i tamo se stopila sa starosjediocima. Proces stvaranja Južnih Slavena završava dolaskom turskog plemena Bugari koje se također asimilira. Ovakav prikaz podrijetla u kojem se ne izdvajaju Hrvati, ni bilo koji drugi narodi socijalističke Jugoslavije trebao je poslužiti stvaranju jedinstva novonastale države, a vodilo se računa da se odbaci i ideologija nastala u prethodnoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Dok podrijetlo Slavena u udžbeniku zauzima tek jedan odlomak na kraju stranice, cijela je stranica posvećena pobijanju *čiste laži o praindoeuropljanima kojom su fašisti počinili više zla nego najzaostalija ljudožderska plemena*[95], teoriji koja je tada bila zastupljena. Tekst je popraćen tek jednom kartom koja pokazuje područje na kojemu su nastali slavenski narodi, listovi udžbenika su tanki i nekvalitetni, a budući da je isti udžbenik bio namijenjen osnovnim i srednjim školama može se zaključiti da se nije vodilo računa o mogućnostima učenika s obzirom na njihovu dob. Pitanja i zadaci za učenike ne postoje pa ne možemo govoriti ni o postojanju aktivnog učenja, a suprotnim terminima poput *ljudožderska plemena imperijalističkih država* i *jednostavni i siromašni slavenski narodi* nastojala se kod učenika prizvati emocija. U novijom inačici udžbenika nastaloj sredinom pedesetih godina koristi se umjereniji ton i odbacuju se emocijama pretjerano nabijeni atributi.[96] Ipak, ostaje se kod istog čisto slavenskog opisa podrijetla Hrvata u kojemu se Hrvati, kao ni ostali narodi ne spominju, već se govori o Južnim Slavenima općenito. Novina je i spominjane Bizanta kojemu se pripisuje velika uloga u formiranju južnoslavenske države. Opisano je kako su Slaveni najprije ratovali protiv Bizanta, a potom formirali vlastita plemena u čvršći savez pod njegovim vrhovništvom. Tekst i dalje nije popraćen zadacima za učenike, a vjerojatno je učenicima bio i teško razumljiv zbog brojnih činjenica i manjka naracije.

[95] Vladimir Babić, Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije, 1949, 95.
[96] Vladimir Babić, Povijest srednjeg vijeka za peti razred gimnazije, 1956, 53-56.

Ovakav pristup podrijetlu Hrvata u kojemu se govori isključivo o zajedništvu Južnih Slavena prisutan je u svim udžbenicima do sedamdesetih godina, a nije se značajno mijenjao ni tisak udžbenika te metodičko-didaktičko oblikovanje. I dalje se radi o kraćim tekstovima prepunim informacija s ponekom kartom područja na kojemu su živjeli stari Slaveni. Pojavljuju se tek promjene glede datiranja pojedinih događaja. Olga Salzer i Karmen Mali[97] početak seobe Slavena prema jugu datiraju već u 2. stoljeće, a završetak sredinom sedmog. Pritom ističu vojnički karakter Slavena, njihovu hrabrost i želju da se suprotstave nametnutom robovlasničkom poretku.

U skladu s reformama školskog sustava iz šezdesetih, satnica Povijesti značajno je smanjena. Međutim, prostor posvećen obradi podrijetla Hrvata, odnosno Južnih Slavena, ostao je isti. Gimnazijski udžbenik, koji je nepromijenjen ostao u upotrebi tijekom cijelih šezdesetih, kronološki je opisao proces nastanka južnoslavenskih naroda od njihovih seoba u zakarpatskim ravnicama prije dolaska Huna u četvrtom stoljeću do formiranja jugoslavenskih naroda i prvih država Južnih Slavena u sedmom.[98] Udžbenički tekst početak seobe Slavena datira u vrijeme prije dolaska Huna, no dolazak Huna predstavlja prekretnicu seobe budući da se ona tada intenzivira. Nakon Huna Slaveni se izdvajaju u tri velike skupine: Istočnu, Zapadnu i Južnu. Slaveni koji su nastanili Panonsku nizinu stvorili su plemenski savez u Donjem Podunavlju. Bizantski pisci njih su nazivali Sklavinima, a njihove zemlje Sklavinijama. Iz Sklavinija Slaveni su prodirali u Istočno Rimsko Carstvo pa je car Justinijan sklopio savez s Avarima, mongolskim narodom istočno od Slavena, kako bi priječio njihove provale. Nakon sukoba Avara i Bizanta savez sklapaju Avari i Slaveni. Oni u savezu ostaju do poraza Avara pod Carigradom sredinom 7.g stoljeća. Tada je car Heraklije dopustio Slavenima naseljavanje istočnog Balkana u zamjenu za plaćanje danka. Od tih doseljenih plemena nastali su Srbi i Makedonci. Zapadni Balkan više nije bio pod bizantskom upravom i njega su naselila hrvatska plemena koja su formirala Panonsku i Dalmatinsku Hrvatsku. Alpske krajeve naselila su slovenska plemena i time je prema udžbeničkom tekstu u sedmom stoljeću započeo proces formiranja južnoslavenskih naroda. Južni Slaveni prikazani su kao jedan plemenski savez koji

[97] Olga Salzer i Karmen Mali, *Povijest: za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, 1952, 6-14.
[98] Marija Vrbetić, *Historija za I. razred gimnazije*, Zagreb: Školska knjiga, 1961.
Udžbenik ostaje isti i u kasnijim izdanjima, proučavana su izdanje iz 1965. te 1972. Početkom sedamdesetih naziv Historija zamjenjuje se nazivom Povijest pa je jedina razlika ta što udžbenik od tada nosi naziv Povijest za I. razred gimnazije.

Balkan naseljava u nekoliko navrata. Naseljavanje započinju Srbi i Makedonci koji ostaju pod upravom Bizanta, potom Hrvati i Slovenci koji nisu podčinjeni bizantskoj vlasti.

Prvi pogled na udžbenike iz sedamdesetih otkriva brojne promjene koje su se tada dogodile. Udžbenici su vizualno prilagođeni djeci. Sadrže mnoštvo boja, crteža, karikatura, tematskih karata, grafičkih organizatora, a kvaliteta papira i tiska je poboljšana. Tekstovi koji su odijeljeni ilustracijama pregledniji su te učenicima zanimljiviji i pristupačniji. Na kraju odlomaka nalaze se pitanja kojima se provjera jesu li učenici razumjeli napisano, a na kraju cjeline u obliku kratkih natuknica nalaze se sažeci s najvažnijim pojmovima koje su učenici morali zapamtiti. Ipak, odgovore na sva pitanja učenici su mogli pronaći u odlomku iznad i većinom se od njih tražilo činjenično znanje najniže kategorije.[99]

Opis podrijetla Slavena u Makekovom udžbeniku iz 1972. isti je kao opis iz *Građe za povijest naroda Jugoslavije* iz 1945.[100] Dakle, ponovno se govori o zasebnom doseljenju Hrvata i Srba koji su se potom stopili s već ranije doseljenim slavenskim plemenima i starim stanovnicima Balkana te zajedno stvorili jedan jugoslavenski narod. U prijašnjim udžbenicima nije bilo spomena naroda pojedinačno, osim Bugara, no sada se jasno naglašava kako južne Slavene čine: Hrvati, Srbi, Crnogorci, Makedonci i Bugari. Poseban odlomak posvećen je formiranju države svakoga naroda. Za Hrvate se navodi kako su nastali doseljenjem sedam plemena na područje mora i unutrašnjosti. Plemena su ostala u savezu kako bi zadržala vlast nad pokorenim Avarima, Romanima i romaniziranim Ilirima s kojima su se postupno asimilirali. Naposljetku su nastale dvije državice, Panonska i Dalmatinska Hrvatska. U izdanju iz 1974.[101], koje ostaje nepromijenjeno do 1984. godine[102] iako su se dogodile drastične promjene odgojno-obrazovnog sustava poput ukidanja gimnazija, tekst je dodatno proširen i Hrvati dobivaju zasebno poglavlje. Također, izdanje je popraćeno i povijesnom čitankom u kojoj se nalazi izvještaj cara Konstantina VII. Porfirogeneta o doseljenju Hrvata koje doseljenje

[99] *U činjenično znanje ubrajamo temeljne elemente (poznavanje terminologije te poznavanje specifičnih detalja i elemenata) koje učenici moraju poznavati kako bi se upoznali s određenom disciplinom ili riješili problem. U predmetima općenito to bi bili primjerice tehnički vokabular, glazbeni simboli, važniji prirodni resursi i pouzdani izvori reformacija, a u povijesti – poznavanje povijesne terminologije (primjerice: pojmovi kao što su feudalizam, nacionalizam i sl.), te poznavanje specifičnih detalja i elemenata (npr. poznavanje datuma, događaja, pojmova, osoba, mjesta i slično).* Preuzeto iz: Snjezana Koren, Suzana Pesorda, Svjetlana Vorel, Revidirana Bloomova taksonomija u nastavi povijesti, *Hrvatski povijesni portal*, 2013. https://povijest.net/2018/?p=2265, 19.01.2021.
[100] Ivo Makek, *Prošlost i sadašnjost 1, udžbenik za VI. razred osnovne škole*, 1972.
[101] Ivo Makek,. Blagota Drašković, Olga Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2, udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*, 1974.
[102] Udžbenik se tiskao u 11. nepromijenjenih izdanja.

Hrvata ne vezuje uz doseljenje ostalih naroda. Od tada možemo pratiti postupno prodiranje modela hrvatskog slavenstva kojim se Hrvati nastoje izdvojiti od ostalih Slavena te jasnije izražavanje hrvatskog nacionalnog identiteta. Iste promjene tiska i sadržaja očituju se i u udžbenicima za obrazovanje odraslih.[103]

Zajedno s Josipom Adamčekom, Ivo Makek izdaje novi udžbenik *Čovjek u svom vremenu* koji ostaje u upotrebi sve do raspada socijalističke Jugoslavije.[104] U njemu se opisuje kako su Slaveni u četvrtom stoljeću prodrli iz Azije u Europu zajedno s Hunima čijoj su se volji pokoravali. Slaveni su se najprije s područja oko Volge selili prema istoku, a nakon vladavine Huna prema zapadu i jugu Europe na prostore koje su Germani napustili. U petom su stoljeću boravili na području od Labe do Volge te od Dunava i Crnog mora do Baltika i upravo se tada formiraju tri skupine slavenskih naroda: Istočni, Zapadni i Južni Slaveni. Južni Slaveni nastavili su seobu prema jugu, neko su se vrijeme zadržali u Panonskoj i Vlaškoj nizini, a u šestom su stoljeću stvorili savez s Avarima i s njima jurišali na Bizantsko Carstvo. Navodi se da je tada Bizant u pomoć pozvao pleme iz Bijele Hrvatske u Karpatima. To pleme bili su Hrvati. Oni su pod svojim vodstvom okupili južnoslavenska plemena na Balkanu, napali Avare i naselili prostor uz more i unutrašnjost. U isto su se vrijeme, također na poticaj Bizanta, istočno od Hrvata sa sjevera naselili Srbi. Osim što se Hrvate u ovoj verziji ne vezuje uz ostale Slavene, jasno se ne spominje ni njihovo slavensko podrijetlo. Uz pleme autori ne stavljaju epitet slavensko kao što rade kod ostalih plemena, već o njima pišu kao o *jednom plemenskom savezu* koje je uspostavilo vlast nad plemenima Balkana.

Početkom Domovinskog rata mijenja se cijeli državni sustav, njegov glavni cilj na području Hrvatske postaje stvaranje isključivo hrvatskog identiteta. Moglo se očekivati kako će problematika podrijetla Hrvata biti važna u toj namisli te kako će se hrvatska povijest sada u potpunosti nastojati odvojiti od ostalih jugoslavenskih naroda. Međutim, udžbenici i školstvo još jednom se nisu uspjeli brzo prilagodili novonastaloj situaciji i pratiti bok uz bok političke i ideološke promjene. U prošlosti je školski sustav izbjegavanjem stvarnih društvenih problema i prešućivanjem nacionalnih i etničkih razlika stanovništva jedne multinacionalne države, uz stalno naglašavanje potrebe za prihvaćanjem raznolikosti, propustio priliku učenike osposobiti za zajednički višeetnički suživot. Prvih godina nakon raspada države, udžbenici su plasirali gotovo nepromijenjene tekstove u kojima se i dalje naglašavalo jugoslavensko jedinstvo pa su

[103] Blagota Drašković, Branko Goričan, *Povijest, za osnovno opće obrazovanje odraslih*, 1973.
[104] Ivo Makek, Josip Adamček, Čovjek u svom vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole, 1985.

učenici mogli primijetiti nesrazmjer između informacija koje dobivaju iz udžbenika i onih koje opažaju u svojoj okolini.

Jedna od najvećih promjena glede odgojno-obrazovnog sustava je ponovno osnivanje gimnazija. Prvi gimnazijski udžbenik nastaje 1990. godine. Riječ je o izdanju Školske knjige koje potpisuju Hrvoje Matković, Blagota Drašković i Nikša Stanić.[105] U njemu se podrijetlo Hrvata obrađivalo u sklopu lekcije o podrijetlu Južnih Slavena. Napominje se kako je pradomovina Slavena bila od zaleđa Karpata do Dnjepra. Slaveni su počeli seobu prije provale Huna, no s provalom Huna ta se seoba intenzivira. Dio Slavena selio se prema jugu na Balkanski poluotok i preko slabo branjene granice na Dunavu kretao u pljačkaške pohode protiv Bizanta. Kako bi zaustavio njihove provale Bizant je u pomoć pozvao Avare. Avari su u početku ratovali protiv Slavena u ime Bizanta, no nakon nekog vremena s njima sklapaju savez i zajedno kreću u pljačku. Razlika između Avara i Slavena bila je ta što su se Slaveni stalno zadržavali na prostoru Balkana, a Avari su se tamo vraćali samo s plijenom. Zbog toga su Slaveni preplavili poluotok i do sedmog stoljeća završili njegovo naseljavanje. Na novonaseljenim područjima Slaveni su susretali starosjedilačko stanovništvo, Ilire, Tračane, Romane i Kelte koji su s vremenom prihvatili slavenski jezik i kulturu čime je započelo formiranje južnoslavenskog naroda. Na daljnje formiranje južnoslavenskog naroda presudan su utjecaj imali Bizant i Franačko Carstvo. Srbi, Makedonci i Crnogorci bili su pod utjecajem Bizanta i pravoslavlja, dok su Hrvati i Slovenci bili pod utjecajem Franaka i rimske crkve. To je utjecalo na pojavu razlika u gospodarsku, kulturi i politici. Utjecaj kršćanstva na budući politički i kulturni razvoj koja se naglašava već u uvodnom dijelu teme i koja se dodatno pojašnjava kroz njeno obrađivanje novina je koja će pojavljivati u svakom narednom udžbeniku. Zanimljivo je kako se u udžbeniku i dalje naglašava južnoslavensko jedinstvo, iako dolazi do osamostaljenja Hrvatske. Štoviše, nema govora o naknadnom i samostalnom doseljenju Hrvata i Srba kao što je to bio slučaj u udžbenicima u sedamdesetima i osamdesetima. Također, primjećuje se i pad kvalitete izrade udžbenika koji više ne sadrži brojne ilustracije, već samo jednu kartu doseljenja na balkanski poluotok.

Novo izdanje gimnazijskog udžbenika iz 1994. temu o podrijetlu Hrvata započinje navodom kako etnogeneza hrvatskog naroda nije još uvijek potpuno razjašnjena, ali da se zna da ime Hrvat označuje narod koji je u prvoj polovici sedmog stoljeća doselio na područje uz

[105] Hrvoje Matković, Blagota Drašković, Nikša Stančić. *Povijest 2, udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno- pravnog i muzičkog usmjerenja*, 1990.

istočni Jadran i s prijelaza osmog u deveto stoljeće formirao dvije državne jezgre – jednu u Panoniji, drugu na Jadranskoj obali.[106] Napominje se kako se naziv Hrvat odnosi i na stanovnike nastanjene u Bijeloj ili Velikoj Hrvatskoj u današnjoj Poljskoj i Češkoj, a po prvi se put od 1945. godine spominje gotsko, iransko i perzijsko podrijetlo imena Hrvat. Iranska teorija o podrijetlu Hrvata, kao neslavenska, sada se spominje kako bi naglasila posebnost Hrvata u odnosu na ostale Jugoslavene. Njoj u prilog idu pronađene pločice s natpisima *Horoathos* i *Horuathos* na ušću Dona iz drugog ili trećeg stoljeća. Na karti koja prati tekst strelicama je jasno naznačeno kako su Hrvati krenuli u seobu s područja Iranskog gorja preko Kavkaza, neko su vrijeme boravili u Antsko-slavenskoj državi i Bijeloj Hrvatskoj nakon čega su krenuli prema Balkanskom poluotoku na jug. Kao izvor o doseljenju Hrvata spomenuto je i djelo *O upravljanju carstvom* Konstantina VII. Porfirogeneta. Tumači se kako je car Heraklije u sedmom stoljeću pozvao u pomoć Hrvate iz Bijele Hrvatske zbog avarske opasnosti. Na putu prema jugu vodilo ih je petero braće Kluk, Lobel, Muhlo, Kosenc i Hrvat te dvije sestre Tuga i Buga. Oni su zajedno s bizantskom mornaricom najprije oslobodili Dalmaciju, a potom i prostor između Save, Drave i Dunava. Verzija o sedmero braće i sestara koji će dovesti hrvatski narod na područje Balkana također će postati neizostavan dio udžbeničkih tekstova. Specifično za ovaj udžbenik je spominjane djela *Život sv. Dimitrija* nepoznatog autora o osvajanju današnjih sjevernih dijelova Hrvatske, a u odnosu na ranija razdoblja gotovo nespominjane Slavena ni bilo čega slavenskoga. Slavenskim se jedino opisuje jezik Hrvata, ali je naznačeno da je on prisvojen za vrijeme boravka u Bijeloj Hrvatskoj.

Kada se u izdanju Školske knjige iz 1997., koji uz Šanjeka i Miroševića potpisuje i Mijatović, opisuje podrijetlo Hrvata, koristi se načelo multiperspektivnosti.[107] Kao i u prijašnjem izdanju lekcija počinje napomenom kako podrijetlo Hrvata nije u potpunosti razriješeno. Nastavak teksta ipak potvrđuje kako se sa sigurnošću već u prvom tisućljeću znalo da ime Hrvat označuje narod koji se u prvoj polovici sedmog stoljeća naselio na istočne obale Jadrana i tamo organizirao državne jezgre u prijelazu osmog u deveto stoljeće. Etimologija imena Hrvat različito se tumači, pripisuje mu se euroslavensko, gotsko, iransko, perzijsko, indoiransko, ilirsko-tračko i bugarsko porijeklo. S tim u vezi, autori ne pokušavaju točno odrediti podrijetlo doseljenog stanovništva, već potvrđuju samo to da su današnji Hrvati zasigurno potomci doseljenih Hrvata i romaniziranih domorodaca. Iranska teorija sada se opsežnije prezentirala. Spominje se Darije I. koji je među svoje narode svrstao i *Harauvatiše,*

[106] Franko Mirošević, Franjo Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća,* 1994.
[107] Anđelko Mijatović, Franko Mirošević i Franjo Šanjek, *Povijest za drugi razred gimnazije,* 1997.

Zaratustrina religija Zend-Avesti pod imenom *Korohvati*, no ne spominju se donske pločice koje su često prva asocijacija na iransku teoriju. Uz iransku teoriju spominje se i gotska teorija, no ona se dodatno ne objašnjava. Slavenska teorija koja počiva na djelu Konstantina VII. Porfirogeneta prezentirana je kao dotada historiografski najraširenija. Kod opisa doseljenja u kojem se spominju petero braće i dvije sestre naznačen je utjecaj Bizanta koji je pozvao Slavene kao saveznike u borbi protiv Avara. Tema podrijetla zaključuje se navodom: *Znanstvenici još nisu dali objašnjene etnogeneze Hrvata. S obzirom na oskudne povijesne izvore, bit će teško doći do istinitih podataka.*[108]

Od 1996. godine pojavljuju se usporedni udžbenici novih izdavačkih kuća. Prvi takav analizirani udžbenik je gimnazijski udžbenik izdavačke kuće Profil International iz 1996.[109] koji je u upotrebi ostao do 2008. godine.[110] Podrijetlo Hrvata u tim se udžbenicima obrađivalo u sklopu lekcije *Doseljenje Hrvata i stvaranje kneževina*. Kao i u izdanjima Školske knjige obrada započinje napomenom kako se ne može točno odrediti odakle Hrvati potječu. Izdanja se razliku po tome što se kod Školske knjige potvrđuje točnost datiranja doseljenja, a kod Profila to da su doseljeni Hrvati u vrijeme doseljena zasigurno smatrani Slavenima jer su se koristili istim jezikom i poštivali iste običaje. Također, Medić i Posavec načelom multiperspektivnosti učenicima predstavljaju četiri teorije o podrijetlu već u najranijem izdanju. Teoriju slavenskog podrijetla Franje Račkoga koji Hrvate vidi kao jedno od slavenskih plemena koja zajedno naseljavaju Balkanski poluotok, teoriju socijalnog dualizma Vjekoslava Klaića prema kojoj su Hrvati podčinili Slavene i postali vladajući sloj novonaseljenih prostora, gotsku teoriju po kojoj su Hrvati potomci slaveniziranih Gota i iransko-kavkasku teoriju koja govori da su se Hrvati doselili iz Irana. Prvi se put tada u gimnazijskim udžbenicima pojavljuju četiri različite teorije o podrijetlu čime počinje proces deideologizacije i depolitizacije udžbenika. Lekcija se kao i kod izdanja Školske knjige zaključuje opaskama o nedostatku znanstvenih dokaza kojima bi se potvrdila bilo koja teorija. Govori se i o kontradiktornim podacima vezanim uz vrijeme doseljenja čime je onemogućeno određivanje i točnog vremena doseljenja. Od početka 2000. u Profilovim se izdanjima riječ etnogeneza više ne koristi, već nju zamjenjuje riječ podrijetlo. Ostatak teksta udžbenika ostao je gotovo nepromijenjen što se vidi i na primjerima:

[108] Isto, 47.
[109] Tatjana Medić, Vladimir Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture(V.-XVIII.st.): udžbenik za II. razred gimnazije.* Zagreb: Profil International, 1996.
[110] Tatjana Medić Posavec, Vladimir Posavec, Povijest 2; Stvaranje europske civilizacije i kulture(V.-XVIII.st.): udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije, Profil International, 2008.

„Etnogeneza Hrvata još uvijek nije razjašnjena. Razna su se mišljenja iskristalizirala u četiri osnovne teorije o podrijetlu Hrvata.“[111]

„Podrijetlo Hrvata još uvijek nije razriješeno. Razna su se mišljenja u povijesnoj znanosti iskristalizirala u četiri osnovne teorije o podrijetlu Hrvata…“[112]

Od 2009. u izdanjima Profila spominju se i novija istraživanja koja zastupaju tezu da Hrvati nisu ni postojali kao narod, već da su oni bili avarski graničari koji su vladali Slavenima.[113] Ipak fokus sve do danas ostaje na četiri najpoznatije teorije, a promjena glede sadržaja u udžbeničkim tekstovima nema. Mijenja se samo dizajn udžbenika zajedno s popratnim ilustracijama. Do sadržajnih promjena ne dolazi ni u najnovijem eksperimentalnom izdanju.[114]

Gimnazijski udžbenici Školske knjige nastavljaju tendenciju prikaza više teorija o podrijetlu.[115] Međutim, za razliku od izdanje Profila ističu tri teorije: slavensku, iransko-kavkasku i gotsku, a odbacuju onu autohtonu:

„Prevladana je teorija da su Hrvati potomci Ilira, tj. da su živjeli na području od Drave do Jadranskog mora prije nego što su tim područjem živjeli Rimljani.“[116]

Isti udžbenici spominju i teoriju pojedinih povjesničara prema kojoj su Hrvati naselili Balkan oko 800. godine na poticaj Karla Velikog. Također, dio 31. poglavlja *De administrando imperio* izvor je koji prati udžbenički tekst, međutim naglašena je njegova nevjerodostojnost te se on ne smatra valjanim dokazom nijednoj od teorija. Sva izdanja sadrže tablicu (Tablica 1.) u kojoj su sažeti argumenti za i protiv triju najpoznatijih teorija, a od učenika se traži da samostalno na temelju iznesenih argumenta odrede koja od teorija je njima najuvjerljivija. Iz tablice je vidljivo kako nekih od argumenata iz znanstvenih historiografskih krugova koji su spomenuti u poglavlju *Historiografija o podrijetlu Hrvata*, a koji su važni za razradu teorija, nisu uzeti u obzir. Primjerice, iransko-kavkaska teorija objašnjava se samo na temelju pločica s Dona, a ne spominje se sličnost hrvatskog imena s današnjom afganistanskom pokrajinom Haravatijom, sličnost hrvatske ranosrednjovjekovne arhitekture sa sasanidskom, vjerovanje

[111] Tatjana Medić, Vladimir Posavec, 1996: 50.
[112] Tatjana Medić Posavec, Vladimir Posavec, 2002: 36.
[113] Damir Bulat, Šime Labor, Miroslav Šišić, *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*, 2009.
[114] Martina Glučina, Vedran Ristić, Valerija Turk Presečki, *ZAŠTO JE POVIJEST VAŽNA? 2, udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*, 2020.
[115] Denis Delting, Zdenko Samaržija, Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije, Zagreb: Školska knjiga, 2008. Analizirana su i izdanja iz 2009., 2011., 2012., 2014., 2015., 2016., no u njima nema sadržajnih promjena.
[116] Isto, 2008: 62.

kako je u teologiji Crkve bosanske moguće pronaći dualističko vjerovanje po uzoru na zoroastrizam, ali ni filološko tumačenje imena Hrvat kao iranskog.

	SLAVENSKA TEORIJA	**IRANSKO-KAVKASKA TEORIJA**	**GOTSKA TEORIJA**
+	HRVATSKI JEZIK	PLOČICE S OSOBNIM IMENOM HOROATHOS	IZVJEŠĆA SRREDNJOVJEKOVNIH KRONIČARA
-	IME HRVAT, STARA HRVATSKA IMENA	NEMA DRUGIH DOKAZA	NEPRECIZNOST POJMOVLJA SREDNJOVJEKOVNIH KRONIČARA

Tablica 1. Argumenti za i protiv

Izvor: Denis Delting, Zdenko Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*, Zagreb: Školska knjiga, 2008: 63.

Najnovije eksperimentalno izdanje iz 2020. pozornost posvećuje izvorima, njihovom tumačenju i potrebi za sagledavanjem šireg konteksta njihovog nastanka.[117] Kao prvi vjerodostojni izvori navode se djela franačkih pisaca iz devetog stoljeća *Život Karla Velikog* Einharda i *Životopis Ljudevita Pobožnog* Thegana.

„Franački ljetopisac Einhard u prvoj polovici 9. stoljeća bilježi Hrvate u nekadašnjim rimskim provincijama Panoniji i Dalmaciji pa njegov opis smatramo vjerodostojnim. Ostali autori pišu o davnim vremenima i u njihovu vjerodostojnost s pravom sumnjamo.“[118]

Naglašavanje franačkog utjecaja na formiranje hrvatskog naroda podudara se s trenutnim historiografskim promišljanima.

Osnovnoškolske udžbenike Republike Hrvatske za *Školsku knjigu* nastavio je pisati Ivo Makek. Makek je udžbenike pisao i u socijalističkoj Jugoslaviji, a 1992. izdaje *Povijest. Udžbenik za VI. razred gimnazije*.[119] Dizajn udžbenika ostao je isti kao i popratne ilustracije, naslovi nastavnih cjelina i jedinica, zemljopisne karte. Tekstovi su također ostali

[117] Denis Delting, Ivan Peklić, Željko Samaržija*, Tragovi 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*, Zagreb: Školska knjiga, 2020.
[118] Isto: 23.
[119] Ivo Makek*, Povijest: udžbenik za VI. razred osnovne škole*, Zagreb: Školska knjiga: 1992.

nepromijenjeni, ako je i došlo do nekih promjena one nisu utjecale na promjenu prikazivanih vrijednosti i značenja tekstova. Radi se zapravo o istom udžbeniku koji je ponovno izdan u novoj državi. Od početka sedamdesetih do prvih godina novog tisućljeća mijenjao se jedino naslov udžbenika, iako su se u isto vrijeme događale ogromne političke promjene. Udžbenik je 1972. nosio naslov *Prošlost i sadašnjost 1*[120], 1974. *Narodi u prostoru i vremenu*[121], 1985. *Čovjek u svom vremenu*[122] te od 1992. *Povijest: udžbenik za VI. razred osnovne škole*[123]. Podrijetlo Hrvata objašnjeno je dakle slavenskom teorijom prema kojoj su Hrvati jedno od plemena Slavena koje je na poticaj Bizanta naselilo područje Balkana. Jedina razlika u udžbenicima iz devedesetih je ta što se u njima naglašava uloga cara Heraklija, odnosno doseljavanje Hrvata na njegov poticaj. Razlog zašto nema promjena u tekstovima leži u činjenici da se od sedamdesetih javlja jasnije izražavanje hrvatskog nacionalnog identiteta putem postupnog nadiranja modela hrvatskog slavenstva kojim se Hrvati nastoje izdvojiti od ostalih Slavena. Zbog toga nije bilo potrebe za radikalnim promjenama prikaza podrijetla Hrvata devedesetih. Isto se uočava i u udžbenicima iz 1997.[124], 1999.[125] i 2005.[126] i dokaz je da kod prikaza podrijetla Hrvata u analiziranim udžbenicima povijesti ne možemo govoriti o ekstremnom promoviranju ideje hrvatske nacionalne države i ideologije pa čak i ideologije etničkog nacionalizma kao što možemo pročitati u nekim djelima. Budući da rad proučava isključivo prikaz podrijetla Hrvata i ne dotiče se ostalih školskih jedinica, ne može se tvrditi da zaključak vrijedi za predmet općenito. Kasnija izdanja Školske knjige također prate isti uzorak, uz napomenu kako se ne može sa sigurnošću odrediti odakle potječu Hrvati zbog nedostatka dokaza. [127] Opširno se obrađuje teorija prema kojoj su Hrvati jedno od slavenskih plemena koje naseljava Dalmaciju na poticaj cara Heraklija nakon ostalih slavenskih plemena. U najnovijem eksperimentalnom izdanju novost je to što je tekst popraćen s više izvora, citiran je Prokopijev opis Slavena te oba poglavalja *De administranda imepria*.[128]

[120] Makek, 1972.
[121] Isto, 1974.
[122] Isto, 1985.
[123] Isto, 1992.
[124] Isto, 1997.
[125] Isto, 1999.
[126] Isto, 2005.
[127] Analizirani su udžbenici: Željko Brdal, Margita Madubuć, *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti za 6. razred osnovne škole*, Zagreb: Školska knjiga, 2007.; Isto, 2009.; Isto, 2014.
[128] Željko Brdal, Margita Madunić Kaniški, Toni Rajković, Klio 6: udžbenik povijesti u šestom razredu osnovne škole, Zagreb: Školska knjiga, 2020.

Profilova izdanja ipak donose nešto drugačiju sliku podrijetla Hrvata. Nakon što su odobreni usporedni udžbenici 1996., Profilov udžbenik za šesti razred, koji nepromijenjen u upotrebi ostaje do 2001. godine, naziva *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe od seobe naroda do apsolutizma*.[129] Sam naslov govori o jasnijem prekidu s jugoslavenskom udžbeničkom tradicijom. Ne čudi što se javlja kod Profilovih izdanja, budući da Profil nije izdavao udžbenike za vrijeme Jugoslavije kao što je slučaj kod Školske knjige. Nastavna jedinica o podrijetlu Hrvata započinje uvodnom napomenom koja upozorava učenike kako zbog nedostatka dokaza ne znamo odakle potječu Hrvati, ali da možemo potvrditi kako su u vrijeme dolaska, koje se datira u kraj šestog i početak 7. stoljeća, bili smatrani jednim od slavenskih naroda. Osim uvodne napomene novina je i to što se tvrdi da su Hrvati u vrijeme seobe bili podijeljeni u nekoliko plemena. Dakle, prvi se put Hrvate ne opisuje kao jedno od slavenskih plemena, već se sami Hrvati opisuju kao plemenski savez od nekoliko hrvatskih plemena. Uz napomenu kako se radi o narodnoj predaji zapisanoj puno kasnije, a koja ne odgovara u potpunosti stvarnom događaju, udžbenik donosi priču o petero braće i dvije sestre koji vode plemena do Dalmacije. Tamo susreću starosjedioce s kojima se postupno miješanju namećući im pritom svoj jezik i kulturu.

Novo izdanje udžbenika izlazi 2001. te ostaje u upotrebi do 2013. godine.[130] Uvod u lekciju je isti, napomena o nedostatku izvora zbog čega ne možemo pouzdano potvrditi tko su Hrvati. Potom se opisuje dolazak Slavena koji su priznavali vrhovnu vlast Avara, a nakon Slavena dolazak Hrvata. Hrvati su, prema udžbeniku, doselili za vrijeme rata Karla Velikog s Avarima na kraju osmog stoljeća iz Bijele Hrvatske, a njegovu su vlast i priznavali. Po dolasku su pokorili Slavene s kojima su zatim zajedno živjeli. Prvi se put Franačkoj pripisuje veća uloga u seobi Hrvata i dolazak se datira kasnije. Tekst je popraćen dvama izvorima, opisom Slavena bizantskog pisca Prokopija iz šestog stoljeća i opisom doseljenja Hrvata Konstantina VII. Porfirogeneta. Novost je i to što se nigdje ne spominje kojem narodu pripadaju Hrvati, ni odakle oni u Bijeloj Hrvatskoj.

Od 2014. mijenjaju se autori udžbenika čime dolazi do povratka prikaza podrijetla Hrvata pomoću slavenske teorije o naknadom doseljenju Hrvata.[131] Novo izdanje ostati će u

[129] Neven Budak, Vladimir Posavec*, Rađanje suvremene Hrvatske i Europe od seobe naroda do apsolutizma: udžbenik za 6. razred osnovne škole,* Zagreb: Profil, 1997.
[130] Neven Budak, Marija Mogorović Crljenko, *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*, Zagreb: Profil, 2001.
[131] Šime Labor, Snježana Vinarić, Jelena Šilje Copor, Manuela Kujundžić, Tin Pongrac, *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*, Zagreb: Profil, 2016.

uporabi do 2018. godine kada ga zamjenjuje ono napisano prema eksperimentalnom kurikulumu. Hrvate se opet prikazuje kao jedno od slavenskih plemena koje doseljava nakon ostalih Slavena, a na koje je velik utjecaj imalo romansko i romanizirano stanovništvo zatečeno nakon doseljenja. Doseljenje se datira početkom sedmog stoljeća, ali se napominje kako postoji mišljenje da se ono dogodilo kasnije u vrijeme Karla Velikog.

Najnoviji udžbenik, onaj iz 2019., podrijetlu Hrvata ne posvećuje previše prostora.[132] Naznačen je tek nedostatak izvora zbog kojeg ne možemo argumentirano tvrditi tko su Hrvati, gdje su živjeli nakon seobe, kojim putevima su došli do svoje domovine, ni kojeg su podrijetla. Ipak, napominje se kako se oni nisu razlikovali od ostalih Slavena te da je po dolasku započelo njihovo miješanje sa starosjediocima. Vrijeme dolaska ne određuje se precizno, već stoji kako neki smatraju da se seoba dogodila početkom sedmog stoljeća, a neki krajem osmog.

Usporedimo li udžbeničke tekstove s tada postojećom historiografskom literaturom primjećuje se nesrazmjer informacija. Do sedamdesetih je okosnicu historiografskog prikaza podrijetla Hrvata predstavljao Šišićev *Pregled povijesti hrvatskog naroda* u kojemu se Hrvati navode kao jedno od plemena Južnih Slavena. Ipak, južnoslavenski plemenski savez Šišić ne prikazuje homogeno, već navodi kako su unutar njega postojale razlike.[133] U isto vrijeme u udžbenicima nema spomena naroda Jugoslavije pojedinačno, već se uvijek govori o Južnim Slavenima zajedno. Šišić je slavensku seobu opisao kako postepeni proces kojim su različita južnoslavenska plemena postupno naseljavala balkanski prostor, dok je u udžbenicima seoba opisana kao istovremeno doseljenje svih Južnih Slavena. Sedamdesete donose promjene glede historiografije, ali i udžbenika. Međutim, te promjene nisu istoznačne. Historiografske su promjene vezane uz nove teze Margetića koji doseljenje Hrvata vezuje uz ratove Franaka protiv Avara. Doseljenje kasnije datira, a Hrvate pritom opisuje kao ratničko pleme koje je ostalo na rubovima nekadašnjeg Avarskog Kaganata nakon njegove propasti. Margetićeve ideje prihvaća Nada Klaić, a dodaje i svoje teze o putevima seobe. Promjene u udžbeničkim tekstovima vezane su uz promjenu modela slavenske teorije. Do sedamdesetih prevladava model kojim se doseljenje Hrvata vezuje uz zajedničko doseljenje Južnih Slavena. Pritom se ne izdvajaju narodne skupine unutra južnoslavenskog saveza. Od sedamdesetih prevladava model naknadnog doseljenja Hrvata. Ne poriče se zajedničko slavensko podrijetlo Južnih Slavena, ali se navodi kako se seoba odvijala u više navrata. Hrvati su, a u nekim udžbenicima i Srbi,

[132] Anita Gambiraža Knez, Miljenko Hajdarović, Manuela Kujundžić, Šime Labor, *Vremeplov 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole,* Zagreb: Profil Klett, 2019.
[133] Šišić, 20.

naselili Balkan nakon ostalih Slavena. Dakle, dok su glavne promjene u historiografiji vezane uz ulogu Avara i Franaka te kasnije datiranje seobe, promjene u udžbenicima su vezane uz pitanje doseljavaju li Južni Slaveni zajedno ili se seoba događala u više navrata. Današnja historiografija također velik značaj pripisuje ulozi Franaka. Na temelju franačkih materijalnih ostataka kao i prvih spomena hrvatskog imena Budak i Džino razvijaju svoje teorije. Proces nastanaka hrvatskog naroda ne opisuju isključivo seobom, već važnost pridodaju asimilacijskim procesima koji su započeli kontaktom novodoseljenog stanovništva i starosjedioca. Seobu ne opisuju kako naglu masovnu migraciju, već kao etapni proces. Upozoravajući pritom na nedostatak izvora koji bi potvrdili suprotno. Franački značaj nije bio istaknut u udžbenicima povijesti sve do najnovijeg izdanja Školske knjige iz 2020. Iznimku čine Profilovi udžbenici za šesti razred od 2001. do 2013, što ne čudi jer je udžbenike pisao upravo Budak.

Raščlamba je pokazala kako je važno pišu li udžbenike nastavnici povjesničari, znanstvenici povjesničari ili povjesničari koji su aktivno uključeni u rad glavnih državnih institucija za odgoj i obrazovanje . Prvi udžbenici objavljeni u NR Hrvatskoj pisani su od strane Babića koji se nakon utemeljenja socijalističke Jugoslavije bavio metodikom nastave povijesti. Za *Historiju naroda Jugoslavije* napisao dio *Hrvatske zemlje u ranofeudalno doba od VII do XII stoljeća.* Ideje koje je zastupao u historiografiji prelio je i u svoje udžbenike. U promatranom je razdoblju prvi razradio i podrijetlo Hrvata opisao teorijom jugoslavenskog slavizma prema kojoj su Južni Slaveni zajedno naselili balkanski prostor.[134] Kada je počeo pisati udžbenike početkom sedamdesetih takav je pristup zadržao i Makek, koji je uz to što je bio i nastavnik bio i zaposlenik Ministarstva prosvjete. Međutim, ubrzo odustaje od jugoslavenskog slavizma i okreće se teoriji o naknadnoj seobi Hrvata koju svojim prikazima učvršćuje u udžbeničkoj historiografiji. Takva teorija odgovarala je duhu vremena sedamdesetih i pratila je nove historiografske spoznaje Margetića, a kasnije i Nade Klaić. Iduća velika promjena koja se uočava u udžbeničkom prikazu podrijetla je korištenje načela multiperspektivnosti. Ono se prvi puta primjenjuje u udžbenicima Miroševića i Šanjeka, dvojice znanstvenika povjesničara. Osim što je bio povjesničar, Šanjek je bio i teolog. Činjenica da je bio teolog odražavala se i na njegove stavove, tako se u njegovim udžbenicima katoličanstvo navodi kao bitan element prilikom formiranja hrvatskog identiteta.[135] Novi

[134] Babić Vladimir Erasmo, u: Hrvatski bibliografski leksikom: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=969 (09.03.2021)
[135] Šanjek Franjo, u: enciklopedija.hr, online: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59336 (09.03.2021.)

pristup podrijetlu Hrvata opaža se i u udžbenicima Budaka, znanstvenika povjesničara specijaliziranog za srednji vijek. U njegovim se udžbenicima naglašava uloga Franaka što je slučaj i kod njegovih znanstvenih djela.

Navedeni primjere svjedoče kako ulogu u prodiranju novih ideja u udžbenike ima to da je autor ujedno i znanstvenik. Autori koji su isključivo nastavnici povjesničari poput Salzer, Mali ili Deltinga i Labora u novije vrijeme skloniji su praćenu ranije zadanih okvira i u njihovim tekstovima nema značajnih promjena koje bi sami inicirali. Autori znanstvenici nastoje svoja najnovija znanstvena otkrića ukomponirati u udžbenike, vodeći pritom računa da poštuju pravila i norme propisane školskim dokumentima. Zbog potrebe za pojednostavljenjem tekstova s jedne strane i potrebe za širokom argumentacijom novih spoznaja s druge, može se činiti kako historiografske ideje ne prodiru dovoljno brzo do udžbeničkih tekstova. Potreba za pojednostavljivanjem i prilagodbom veća je u osnovnim školama zbog dobi učenika koja izravno utječe na njihove kompetencije. Tema podrijetla Hrvata poučava se u šestom razreda osnovne škole kada kod većine učenika još uvijek nije razvijen apstraktan način mišljenja, Zbog toga se nove ideje sporije probijaju u osnovnoškolske udžbenike, nego u srednjoškolske. Također, prodor novih historiografskih spoznaja u gimnazijama je vidljiviji i zbog predviđenog većeg opsega gradiva.

Zaključak

Temeljem analize nastavnih planova, programa, kurikuluma, osnovnoškolskih i srednjoškolskih udžbenika te referentne historiografije uz fokus na politička zbivanja određenog razdoblja, može se zaključiti kako je utjecaj politike na nastavu povijesti postojao. Ipak, sagledavanjem svega navedenoga može se primijetiti kako raspad socijalističke Jugoslavije i proglašenje Republike Hrvatske u prikazu podrijetla Hrvata ne predstavljaju okosnicu velikih promjena kao što se moglo očekivati. Promjene koje su se zbivale bile su postupne pa u prikazima ove teme ne možemo govoriti o radikalnom prekidu s jugoslavenskom udžbeničkom tradicijom u devedesetima. Događaj koji je potaknuo promjene, a koji se kod analize prikaza podrijetla Hrvata u nastavi povijesti očituje zamjenom modela čistog slavizma modelom kroatističkog slavizma, bio je VIII. kongres Saveza komunista Jugoslavije održan 1964. godine. Na tom su kongresu odbačene asimilacijske zamisli što je u praksi značilo da vlasti neće pribjeći stvaranju jedinstvene narodnosti kojom bi se izbrisale republičke posebnosti. Također, jugoslavenski socijalistički patriotizam jasno je odijeljen od jugoslavenstva, federalizam je ozakonjen kao oblik ustrojstva, a priznato je i postojanje sukoba interesa među nacijama. Navedene odluke omogućile su rađanje reformskog kulturno-političkog pokreta Hrvatskog proljeća sedamdesetih kod kojeg se kao jedan od glavnih ciljeva ističe legitimiranje hrvatskog nacionalnog identiteta.

Sedamdesetih se promjene događaju i u znanstvenoj historiografiji kada Lujo Margetić, a zatim Nada Klaić, povezuju pojavu Hrvata sa zbivanjima vezanim uz kraj avarske prevlasti i franačko širenje, a ne sa slavenskim migracijama. Time se pojava Hrvata datira kasnije, u kasno 8. i rano 9., a ne u 6. i 7. stoljeće. Najvažnije za historiografiju bilo je to što od tada dolazi do preispitivanja dotadašnje historiografije i do novih saznanja na temelju ponovne analize izvorne građe. Takav trend danas nastavljaju Budak i Džino. Obojica naglašavaju važnost ponovne raščlambe izvorne građe kako bi se smanjili utjecaji politike i ideologije na promišljanje povijesti.

Sukladno tome, promatrane osnovnoškolske i srednjoškolske udžbenike od 1945. do danas, s obzirom na promatranu temu, moguće je podijeliti u tri skupine. Prvu skupinu čine oni od 1945. do sedamdesetih, drugo skupinu od sedamdesetih do sredine devedesetih, dok trećoj skupini pripadaju udžbenici od sredine devedesetih do danas. Odnosno, prvu skupinu čine udžbenici u kojima prevladava model južnoslavenskog slavizma, drugu oni u kojima se podrijetlo Hrvata objašnjava odvojeno od ostalih Slavena, a treću udžbenici koji načelom

multiperspektivnosti ne naglašavaju ni jednu od teorija, već obrađuju one najpoznatije. Prve dvije skupine zastupaju isključivo slavenske teorije, dakako njezine različite modele, a zadnja uz slavenske prostor posvećuju i neslavenskim teorijama, napose gotskoj i iransko-kavkaskoj.

Ipak postoje i neke iznimke, primjerice *Građa za povijest naroda Jugoslavije iz 1945.* iznosi tezu da su Hrvati slavensko pleme koje je doselilo nakon ostalih Slavena. Međutim već idući udžbenik, govori isključivo o zajedništvu Južnih Slavena bez isticanja pojedinih naroda. Takav pristup podrijetlu prisutan je u svim udžbenicima do sedamdesetih godina. Osim što se nisu mijenjale vrijednosti teksta, nije se značajno mijenjao ni tisak udžbenika te metodičko-didaktičko oblikovanje. Tekstovi su bili kratki, prepuni informacija s ponekom kartom područja na kojemu su živjeli stari Slaveni. Promjene koje su se pojavljivale najčešće su bile vezane uz datiranje početka seobe i naseljavanja današnjih prostora pa tako možemo pronaći udžbenike u kojima se početak seobe smješta u drugo stoljeće.

Od sedamdesetih se model južnoslavenskog slavizma prema kojemu nije postojalo raslojavanje unutar južnoslavenskih plemena tijekom seobe zamjenjuje modelom koji seobu Južnih Slavena opisuje kao proces koji se je događao u više navrata. Takav pristup seobi tvrdi kako je balkanski prostor prvo naselila jedna skupina Slavena, a nakon nje dolaze Hrvati i Srbi. Postoje različite varijante i ove teorije. Ponekad se opisuje samo naknadni dolazak Hrvata, bez Srba, a postoje i razna tumačenja zašto do seobe dolazi. Neki udžbenici iznose kako je do seobe došlo zbog sporazuma s carem Heraklijem, neki zbog sporazuma s avarskim kanom, a neki kako su Hrvati na seobu krenuli samoinicijativno.

Promjene su jasnije u udžbenicima srednjih škola budući da je kod njih jasniji rez u odnosu na prethodno razdoblje. Osnovnoškolski udžbenici od sedamdesetih do danas donose gotovo isti prikaz prema kojemu Hrvati doseljavaju naknadno na poziv cara Heraklija i ovladavaju ranije naseljenim Slavenima i starosjediocima. Ipak, od devedesetih obrada teme započinje uvodnom napomenom kako ne postoji u potpunosti argumentirana znanstveno prihvaćena teorija zbog nedostataka izvora, iako se kasnije podrobno obrađuje ona slavenska. Iznimku čine Makekovi udžbenici koji i u prvim godinama Republike Hrvatske donose teoriju južnoslavenskog slavizma, ali i Profilovi udžbenici od 2001. do 2013. koje potpisuje Budak. Oni odstupaju od klasičnog udžbeničkog prikaza podrijetla i pristupaju mu više sa znanstvene historiografske strane naglašavajući utjecaj Franaka. Takav pristup napušta se kada udžbenike prestaje pisati Budak. Dokaz je to kako se historiografske spoznaje ipak probijaju i do udžbeničkih tekstova, ali su zbog potrebe za pojednostavljivanjem i prilagodbom učenicima

one gotovo minimalne. Stoga nove ideje sporije prodiru u osnovnoškolsko obrazovanje gdje je potreba za prilagodbom veća, a opseg gradiva manji.

Poput osnovnoškolskih i srednjoškolski udžbenici do sedamdesetih zagovaraju teoriju južnoslavenskog slavizma. Od sredine sedamdesetih gimnazije se reformom odgojno-obrazovnog sustava ukidaju, a nakon ponovnog osnivanja devedesetih prikazu podrijetla Hrvata pristupaju na nov način. Načelom multiperspektivnosti učenicima se predstavljaju različite teorije o podrijetlu. Izdanja Školske knjige pritom prikazuju slavensku teoriju koja izdvaja Hrvate od ostalih Slavena, iransko-kavkasku i gotsku. Profilova izdanja teoriju slavenskog podrijetla Franje Račkoga koja Hrvate vidi kao jedno od slavenskih plemena koje zajedno naseljava Balkanski poluotok, teoriju socijalnog dualizma Vjekoslava Klaića prema kojoj su Hrvati jedno od slavenskih plemena, gotsku teoriju po kojoj su Hrvati potomci slaveniziranih Gota i iransko-kavkasku teoriju koja govori da su se Hrvati doselili iz Irana.

Valja se dotaknuti i nastavnih programa, planova i kurikuluma. Iako postoji nesrazmjer između historiografije i udžbenika, nesrazmjer postoji i između temeljnih školskih dokumenata i udžbenika. Zadaće i ciljevi predmeta često su se mijenjali, ali tekstovi u udžbeniku su ostali gotovo isti. Početni programi prepuni su emocijama nabijenih termina kao što su *nepomirljiva mržnja* i *neprijatelji domovine*, programi iz devedesetih sintagma iz kojih je moguće iščitati da se provodi sustavna zamjena ideologije. Međutim, u udžbenicima se te promjene ne naziru. Kao zadaće početnih planova i programa ističu se stvaranje jedinstvene jugoslavenske nacije, rađanje ljubavi prema domovini, a prevedeni sovjetski udžbenici koji su u to vrijeme bili u upotrebi gotovo nemaju spomena prošlosti Južnih Slavena. Početkom devedesetih godina autori koji su pisali udžbenike u Jugoslaviji nastavljaju pisati udžbenike i u Hrvatskoj, a svoje tekstove ne mijenjaju u skladu sa zamjenom ideologije kao što to školski dokumenti sugeriraju.

Na kraju valja podsjetiti da je istraživanje provedeno isključivo na različitim prikazima podrijetla Hrvata od 1945. do danas. Dakle, ne dotiče se ostalih školskih jedinica, ni predmeta u cijelosti, zbog čega se ne može tvrditi da zaključak vrijedi za predmet općenito.

Sažetak na engleskom jeziku

The aim of this thesis is to analyze the influence that various ideologies followed by political regimes had on Croatian educational system from 1945 to this day. Approaching the subject by interpreting documents like programs and curricula, and their relation to school textbooks, and by historiography analysis, the thesis puts emphasis on how the presentation of the origin of Croats was prone to change due to political and social hanges.

The first part gives an overview of the historiography development focusing on medieval studies. The second part brings analysis of the school documents connecting them with political events that have caused changes of educational material. The third part represents various hypotheses of Croatian origin in the school textbooks.

Results of the research are presented in the conclusion. It is argued hat politics and ideology had a certain influence on educational materials. However, major political changes have not been followed by immediate changes in textbooks, but they rather happened gradually. Even though historiography had some impact on the content of textbooks, it was itself sporadically influenced by politics.

Key words: origin of Croatians, school system, origin thesis, Yugoslavia, textbooks, historiography, politics

Prilozi

1. Popis kriterija za analizu udžbenika (Pingel, 2000: 60.)

Popis kriterija za analizu

1) Sektor udžbeničkih komponenti
   - prosvjetni sustav
   - smjernice / nastavni plan
   - procedure usvajanja
   - struktura nakladničkih kuća

2) Formalni kriteriji
   - bibliografske reference
   - ciljana grupa (razina školovanja, tip škole)
   - distribucija

3) Tipovi teksta / načini prezentacije
   - autorove namjere (ukoliko su navedene)
   - deskriptivni autorski tekst (naracija)
   - ilustracije / fotografije / karte
   - tabele / statistike
   - izvori
   - vježbe

4) Analiza sadržaja
   - činjenična točnost / potpunost / pogreške
   - suvremenost prikaza
   - odabir / naglašavanje (ravnoteža) / reprezentativnost tema
   - opseg diferencijacije
   - proporcionalnost činjenica i pogleda / objašnjenja

5) Perspektiva predstavljanja
   - komparativni / kontrastivni pristup
   - orijentiranost na problem
   - racionalnost / prizivanje emocija

2. Tablica argumenata za i protiv triju najpoznatijih teorija (Delting, Samaržija,2 2008: 63.)

	SLAVENSKA TEORIJA	**IRANSKO-KAVKASKA TEORIJA**	**GOTSKA TEORIJA**
+	HRVATSKI JEZIK	PLOČICE S OSOBNIM IMENOM HOROATHOS	IZVJEŠĆA SRREDNJOVJEKOVNIH KRONIČARA
-	IME HRVAT, STARA HRVATSKA IMENA	NEMA DRUGIH DOKAZA	NEPRECIZNOST POJMOVLJA SREDNJOVJEKOVNIH KRONIČARA

Bibliografija

Izvori:

Nastavni planovi, programi i kurikulumi

Nastavni plan i program za osnovne škole, Zagreb: S.1.: ZAVNOH, 1944.

Nastavni plan i program za osnovne škole u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske, 1946.

Nastavni plan i program za gimnazije (od I. do VIII. razreda). Ministarstvo prosvjete narodne republike Hrvatske. Zagreb, 1948.

Nastavni plan i program za osnovne škole iz 1948. godine, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske. Zagreb, 1948.

Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazije i produžene tečajeve. Ministarstvo prosvjete narodne republike Hrvatske. Zagreb, 1950.

Nastavni plan i program za narodne šestogodišnje škole i privremeni nastavni plan i program za 7. i 8. razrede narodne osnovne osmogodišnje škole. Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske. Zagreb: Školska knjiga, 1955.

Osnovna škola: odgojno obrazovna struktura, ur, Ivan Leko i Danica Nola, Zagreb: Školska knjiga, 1960.

Nastavni plan i program za gimnazije, Zagreb: Prosvjetni vjesnik, XIII, 1960.

Zavod za unaprjeđenje osnovnog obrazovanja Socijalističke Republike Hrvatske, *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura,* Zagreb: Školska knjiga. 1972.

„Zajedničke programske osnove srednjeg usmjerenog obrazovanja. Društveno područje“, Zagreb: *Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske*, IV: 1984.

Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja: Društveno područje, V-VIII razred. Zagreb, Republički komitet za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske,1984.

Nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Zavod za školstvo Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske, 1993.

Nastavni planovi i programi za gimnazije i strukovne škole u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, 1995.

Okvirni nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj (izmjene i dopune). *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*. Posebno izdanje, broj 1. Zagreb: Školske novine (1. kolovoza 1995.).

Nastavni plan i program za VI. razred osnovne škole. *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa 2*, 1996.

Nastavni plan i program za osnovnu školu u Republici Hrvatskoj. Zagreb, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, 2006.

Kurikulum za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj. Ministarstvo znanosti i obrazovanja. 2018.

Udžbenici:

Babić, Vladimir. *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1949.

_____. *Povijest srednjeg vijeka za peti razred gimnazije*. Školska knjiga: 1956.

Brdal, Željko, Margarita Madunić. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. II izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 2002. Također 2009, 2014.

Brdal Željko, Margita Madunić Kaniški, Toni Rajković. Klio 6: udžbenik povijesti u šestom razredu osnovne škole. Zagreb: Školska knjiga, 2020.

Budak, Neven, Vladimir Posavec. *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe od seobe naroda do apsolutizma. Udžbenik povijesti za 6. razred osnovne škole.* Drugo izdanje. Zagreb: Profil, 1997. Također 1991, 2000.

Budak, Neven, Marija Mogorović Crljenko. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. 2. izdanje. Zagreb: Profil, 2001. Također 2003, 2007, 2009, 2013.

Bulat, Damir, Š. Labor, M. Šišić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009.

Detling, Denis, Zdenko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti za 2. razred* gimnazije. Zagreb: Školska knjiga, 2008. Također 2009, 2011, 2012, 2014, 2015, 2016.

Denis Delting, Ivan Peklić, Željko Samaržija, *Tragovi 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*, Zagreb: Školska knjiga, 2020.

Drašković, Blagota, Branko Goričan. *Povijest, za osnovno opće obrazovanje odraslih*. Zagreb: Školska knjiga, 1973.

Gambiraža Knez Anita, Miljenko Hajdarović, Manuela Kujundžić, Šime Labor. *Vremeplov 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil Klett, 2019

Glučina Martina, Vedran Ristić, Valerija Turk Presečki. *ZAŠTO JE POVIJEST VAŽNA? 2 udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2020.

Građa za povijest naroda Jugoslavije. Zagreb: Prosvjetno odjeljenje Oblasnog NOO-a, 1945.

Labor, Šime, S. Vinarić, J. Šilje Copor, M. Kujundžić, T. Pongrac. *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole.* 3. izdanje. Zagreb: Profil, 2016.

Makek, Ivo. *Prošlost i sadašnjost 1, udžbenik za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1972.

Makek, Ivo. Blagota Drašković, Olga Salzer. *Narodi u prostoru i vremenu 2, udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1974. Također 1979, 1981.

Makek, Ivo, Josip Adamček. *Čovjek u svom vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole. Zagreb*: Školska knjiga: 1985.

.

Makek, Ivo. *Povijest za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

Makek, Ivo. *Povijest 6: udžbenik za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1995. Također 1997, 2005.

.

Matković, Hrvoje. Blagota Drašković, Nikša Stančić. *Povijest 2, udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno- pravnog i muzičkog usmjerenja.* Zagreb: Školska knjiga,1990.

Medić, Tatjana, Vladimir Posavec. *Stvaranje europske civilizacije i kulture(V.-XVIII.st.): udžbenik za II. razred gimnazije*. Zagreb: Profil International, 1996. Također 1998, 2002, 2008.

Mirošević, Franko, Franjo Šanjek. *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća.* Zagreb: Školska knjiga, 1994.

Mirošević, Franko, Franjo Šanjek, Anđelko Mijatović. *Povijest za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.

Salzer, Olga, Karmen Mali. *Povijest: za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga, 1952.

Vrbetić Marija. *Historija za I. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1961. Također 1965.

_____. *Povijest za I. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga: 1972.

Literatura:

Bašić Slavica. „Nacionalni obrazovni standard – instrument kontroliranja učinkovitosti obrazovnog sustava, unapređivanja kvalitete nastave ili standardiziranja razvoja osobnosti?“, u: *Pedagogijska istraživanja*, 2007, 25-40.

Baranović Branislava. „Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj“, *Revija za sociologiju, vol. 25, br. 3-4*, 1994, 201-211.

Budak Neven. „Nada Klaić, Vinodol od antičkih vremena do knezova Krčkih i Vinodolskog zakona“, Posebna izdanja Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 9, Pazin-Rijeka 1988, 143 str.." *Radovi* 21, br. 1 (1988): 252-255.

_____. „Identities in Early Medieval Dalmatia (7th – 11th c.)“, u: *Franks, Northmen and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe,* ur. Ildar Garipzanov, Patrick Geary i Przemyslaw Urbanzcyk, Brepols, series Cursor mundi, volume 5, 2008., 223-241.

_____. „Teorije o podrijetlu“, u: Zrinka Nikolić Jakus (ur.) *Hrvatske zemlje u ranom srednjem vijeku*, 2015.

_____. *Hrvatska povijest od 550. do 1100*. Zagreb: Leykam, 2018.

Bušljeta, R. Didaktičko-metodička analiza odobrenih gimnazijskih udžbenika povijesti za drugi razred u školskoj godini 2008/2009. *Kroatologija 1*, 2010: 43-56.

Džino Danijel. *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post -Roman and Early Medieval Dalmatia, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450-1450,* volume 12, General Editor Florin Curta, Leiden/Boston 2010.

Goldstein, Ivo. „Od partijnosti u doba socijalizma do revizionizma devedesetih,“ *u Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, ur. Srećko Lipovčan, (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005), 57-73.

Jareb, Mario.„Jesu li Hrvati postali Goti? Odnos ustaša i vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema neslavenskim teorijama o podrijetlu Hrvata“, *Časopis za suvremenu povijest, god.40., br. 3*, 2008, 869.-882.

Jurković, Nikolina, *Prikaz vladara X. i XI. stoljeća u hrvatskim udžbenicima povijesti od početka 20. stoljeća do danas* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2018.).

Katavić, Nina, „Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20. stoljeću“ (diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2013).

Katičić, Radosla. „Porijeklo Hrvata kao znanstveni problem“ *Scientia Yugoslavica 16* (1990): 207-216.

Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.

Koren Snježana i Magdalena Najbar-Agičić. „Europska iskustva i nastava povijesti u obveznom obrazovanju“, u: *Povijest u nastavi, V(10 (2)),* 2007, 117-174.

Margetić, Lujo. „Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata“, *Zbornik Historijskog zavoda JAZU 8,* Zagreb, 1977., 5 – 88.

Najbar-Agičić, Magdalena, Damir Agičić. „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba.“ *U Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji,* ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 169-191. Zagreb: Alineja, 2006.

Nikolić Jakus, Zrinka (ur.). *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150), Povijest Hrvata,* sv. 1,.Matica Hrvatska: Zagreb, 2015.

Petrungaro, Stefano. *Pisati povijest iznova, Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004*. godine. Zagreb: Srednja Europa, 2009.

Pingel Falk, *UNESCO Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika*, prev. Marko Fančović, Zagreb: Profil, 2000.

Šišić, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918.*, Zagreb: Tisak i naklada St. Kugli, 1920.

Internet poveznice:

Babić Valdimir Erasmo, u: Hrvatski bibliografski leksikom: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=969 (09.03.2021)

De administrando imperio- 30 glava, u: *Odabrani izvori hrvatske srednjovjekovne povijesti*: https://povijesni-izvori.webnode.hr/de-administrando-imperio-30-glava/ (16.02.2021.)

De administrando imperio- 31.glava, u: Odabrani izvori hrvatske srednjovjekovne povijesti: https://povijesni-izvori.webnode.hr/de-administrando-imperio-31-glava/ (16.02.2021.)

Izdavačka kuća Školska knjiga: o nama: https://shop.skolskaknjiga.hr/o-nama (18.01.2021.)

Izdavačka kuća Profil Kllet, u: enciklopedija.hr: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=69500 (18.01.2021.)

Konačne liste odabranih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava prema odabiru stručnih aktiva u osnovnim i srednjim školama: https://mzo.gov.hr/vijesti/konacne-liste-odabranih-udzbenika-i-pripadajucih-dopunskih-nastavnih-sredstava-prema-odabiru-strucnih-aktiva-u-osnovnim-i-srednjim-skolama/1031 (08.01.2021.)

Koren Snjezana, Pesorda Suzana, Vorel Svjetlana. Revidirana Bloomova taksonomija u nastavi povijesti. *Hrvatski povijesni portal*, 2013: https://povijest.net/2018/?p=2265 (19.01.2021.)

Nastavni plan i program, u:Proleksis enciklopedija: https://proleksis.lzmk.hr/38502/ (14.12.2020.)

Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj: https://narodne novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html (21.1.2021.)

Pešorda Suzana. „Kurikulum i nastava povijesti". *Povijest u nastavi VI*, 2008, 101-107: https://hrcak.srce.hr/36769 (21.1.2021.)

Povijest Langobarda i Goti u Panoniji i Dalmaciji u spisu Ljetopisa Popa Dukljanina, u: Odabrani izbori hrvatske srednjovjekovne povijesti: https://povijesni-izvori.webnode.hr/povijest-langobarda-i-goti-u-panoniji-i-dalmaciji-u-spisu-ljetopisa-popa-dukljanina/ (16.02.2021.)

Strategija: Rani i predškolski, osnovnoškolski i srednjoškolski odgoj i obrazovanje, u: Nove boje znanja, Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije: http://novebojeznanja.hr/strategija/rani-i-predskolski-osnovnoskolski-isrednjoskolski-odgoj-i-obrazovanje/11 (09.03.2021.)

Šanjek Franjo, u: enciklopedija.hr: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59336 (09.03.2021)

Udžbenik, u: enciklopedija.hr: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62968 (08.01.2021.)

Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine broj 85. od 09.07.2010. – pročišćeni tekst: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html (20.12.2020.)